

TÜRKİYE DEMOKRASİLERİN NERESİNDE? DEMOKRASİ TİPLEMELERİ IŞIĞINDA TÜRKİYE ÖRNEĞİNE YENİ BİR BAKIŞ DENEMESİ

Yrd. Doç. Dr. Osman Nuri Özalp*

1. Giriş

Günümüz dünyasında sıralama ve değerlendirme sadece spor karşılaşmaları veya gazetelerin iktisat, televizyon sayfaları ile sınırlı kalmayıp; aslında artık hayatımızın her alanını kapsayan bir fenomen olmuştur (Calaminus 2007: 88). Bir ülkenin gayri safi milli hasılasının dağılımından, basın hürriyeti, bebek ölümleri, okur-yazar oranı, gelişmişlik düzeyine kadar her konusu mukayese edilmekte, sınıflandırılmakta, sıralamaya tabi tutulmaktadır. Öyle ki tanımlanması ve araştırılması çok zor olan mutluluk kavramının ölçümü bile iktisatçılar tarafından araştırılmaktadır.¹ Eğer bir olgunun tanımlanması ne kadar çeşitlilik arz ediyorsa, onu sistematik ve sayısal olarak incelemek de o kadar ilgi odağı olmaktadır. İşte demokrasi kalitesinin ölçümü meselesini de bu bağlamda görmek gerekir. Özellikle 90'lı yıllardan beri, demokrasilerin seviyesini ölçebilmek için çok farklı modeller üzerinde yoğun çalışmalar yapılmaktadır.

Türk demokrasinin kalitesi ve seviyesi ile ilgili tartışmaların da son yıllarda AB üyelik süreci çerçevesinde gündemimizin en önemli konularından birisi olduğunu görmekteyiz. Demokratik açılım, anayasa reformu, uyum paketleri sürecindeki kanun değişiklikleri, AB ilerleme raporları vb. aslında Türk demokrasinin niteliği ile ilgili konular olarak görmek gerekir. Türk demokrasinin seviyesi, Avrupa kamuoyunda da tartışılan konuların başında gelmektedir. Öyle ki Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği için gerekli olan şartlar; onun kıtaya olan coğrafi yakınlığı, doğu-batı arasındaki köprü olması, tarihi bağları, kültürel mirası gibi konular olmayıp, 1993 yılında Birlik tarafından Copenhagen Kriterleri olarak tespit edilen siyasi, ekonomik ve hukuki standart-

---

* Kırklareli Üniversitesi İ.İ.B.F.

Makalenin yazılmasında bilgi ve analizlerini benimle paylaşarak, eleştirel katkıda bulunan Frankfurt Goethe Üniversitesi'nde öğretim görevlisi, Ertuğrul Şahin'e ve düzeltileri gerçekleştiren Arş Gör. Ülfet İşçi'ye teşekkür ederim.

¹ İktisat ile psikoloji arasındaki ilişkiyi inceleyen İsviçreli İktisatçı Bruno Frey, mutluluğun ölçümü alanında çığır açan eserleriyle tanınmaktadır. Bkz. Frey, Bruno S.: Happiness. A Revolution in Economics. Cambridge, Mass.: MIT Press 2008; Frey, Bruno S.: What can economists learn from happiness research? München: CESifo, 2001.

ların yerine getirilmiş olmasıdır. Kısacası tam üyelik için Avrupa standartlarında bir *liberal demokratik hukuk devleti* düzeninin pekişmiş (consolidated) olması gerekmektedir.

Konuya biraz daha geniş açıdan bakarsak; Osmanlı'da modernleşme ve anayasacılık hareketlerinin Batı'daki gelişmelerden sadece birkaç yıl gecikmeyle başladığını gözlemlemekteyiz. Hatta Alman Hukukçu Christian Rumpf "Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin Almanya'dan daha fazla demokrasi deneyimi vardır" demektedir (Rumpf 1995: 5). Eğer demokrasi deneyimimiz bu kadar eskiyse ve 90 yıla yaklaşan cumhuriyet tecrübesini de göz önüne alırsak; geçen süre zarfında Türk demokrasisinin başarılı olduğunu iddia edilebilir miyiz? (Jung 1999: 412). Ya da bu süreç içinde Türkiye'de demokratik norm ve değerlerin içselleştirilip, siyasi eylemin esasını oluşturduğu söylenebilir mi? Doğu Avrupa ülkelerinin AB tam üyelik sürecinde 10-15 yılda gerçekleştirdiği demokratik dönüşümü, Türkiye çok partili hayata geçişinden bu yana hala niçin gerçekleştirememektedir? (Jung 1998: 212). Bu gibi sorular sadece Türk demokrasisini ölçme ve mukayese etmek açısından önem arz etmemekte, aynı zamanda yapılması düşünülen demokratik açılımların niteliği konusunda da gelecek için yön vermektedir. Peki bugünkü Türk siyasi sistemi sosyal bilimlere ait hangi kavramlarla açıklanabilir? Türkiye örneği genel kabul görmüş bir konseptle nasıl uygulanabilir ya da sınıflandırılabilir?

Türkiye örneği mukayeseli demokrasi araştırmaları disiplininde metoda ve kavrama yönelik pek çok sorunu içinde barındırmaktadır. Türkiye demokrasisi ya da demokrasi teorileri araştırmalarında uzun yıllar sorunlu bir araştırma objesi olarak görülmüştür. 1946'dan beri çok partili hayata geçilmesine rağmen, ülkenin siyasi sistemi demokratik arıza içermektedir. Soğuk Savaş yıllarında Batı ittifakında yer alan Türkiye'nin demokrasi standartları üzerinde pek fazla durulmamıştır. Siyasi ve toplumsal düzenin karakterini açıklamaya çalışan eserler genelde "Türkiye'nin özel şartları"na vurgu yapmışlardır.²

Türk siyasi sistemini, demokrasisinin kalitesini daha iyi anlayabilmek için bu çalışmada metod olarak 90'lı yılların ortalarından itibaren Heidelberg Üniversitesi'nde Prof. Dr. Wolfgang Merkel'in öncülüğünde geliştirilen "arızalı demokrasi" modeli kullanılacaktır. Bu bağlamda Alman siyaset bilimi literatüründen yararlanarak, Almanca kaynakları Türk siyaset bilimine taşımaya ve tartışmaya çalışacağız. Ancak Merkel'in modeline geçmeden önce demokrasi ölçümü konusunda ilmi literatüre kısa bir göz atacağız.

2. Demokrasi ölçümünde değerlendirme konseptleri

Siyaset biliminin en eski görevlerinden birisi devlet ve hükümet şekillerini belli kıstaslara göre sınıflandırmaktır. Örneğin ilk kez eski Yunan'da Aristo (M.Ö. 384-322), zamanının 158 site anayasasını inceleyerek, geliştirdiği sayısal (ne kadar kişi yönetiyor?) ve niteliksel (ne kadar kamu menfaati gözetiliyor?) kriterlere göre sistematik olarak incelemiştir. Terim olarak demokrasi kelimesinin kökeni olan *demokratia* ise, etimolojik olarak *demos* (halk) ve *kratein* (yönetmek) kelimelerinden türeyip, MÖ 5. yüzyıldan beri kullanılmaktadır³. Antik

² Türk demokrasisinin başlangıçtaki gelişimi ile ilgili bkz. Ahmad, Feroz: *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975*. London: Hurst, 1977; Dodd, Clement H.: *Politics and Government in Turkey*. Manchester: UP, 1969; Lewis, Bernard: *Demokrasinin Türkiye Serüveni*. İstanbul: YKY, 2010.

³ Demokrasi ilk kez yönetim biçimi olarak Herodot'un (M.Ö. 485-425) Tarih adlı eserinde bahsedilmiştir. Özellikle eserin dördüncü bölümünde "İran Sarayında Demokrasi Tar-

Yunan'daki yönetim şekli olarak demokrasi, küçük şehir devletlerinde doğrudan demokrasi formunda idi. Demokrasi yakın zamanlarda, ancak 19. ve 20. yüzyıldaki siyasi gelişmelerle yaygınlaşmaya başlamış ve antik şehir devletindeki doğrudan katılım özelliğini, giderek temsili liberal demokrasilere bırakmıştır. Kuşkusuz bu bağlamda Avrupa ve Amerika'daki demokratik gelişimin seyrini Locke, Montesquieu, Tocqueville, Mill, Weber, Schumpeter, Popper, Dahl, Lipset, Huntington, Sartori ya da Habermas gibi önde gelen teorisyenlerin fikirlerinden bağımsız düşünemeyiz.

Demokrasi çok geniş bir alan olup, yukarıda da görüldüğü gibi konu ile ilgili sınıflandırma ve araştırmaların siyaset biliminde eskiye dayanan bir yeri mevcuttur. Ancak altını çizerek belirtmek gerekir ki, demokrasi teorilerinde sadece bir tanımlama değil, birbiriyle rekabet eden ve devamlı surette farklılaşan pek çok yaklaşım vardır (Schmidt 2008:25).⁴ Bu yüzden demokrasiyi tanımlama ile ilgili her girişim kısmi ve göreceli olmaktadır.

Demokrasi ölçümü siyaset biliminde göreceli olarak yeni bir alandır. Disiplindeki ilk tartışmalar genellikle demokrasiler ve demokratik olmayan rejimler arasındaki ayrımı belirlemek için yapılmıştır. Genel olarak 50 ve 60'lı yıllarda demokrasiler için gerekli olan yapısal şartlar üzerinde durulmuştur (Lipset 1959).⁵ 70'li yıllarda araştırmalar demokrasilerin yıkılması üzerine yoğunlaşmıştır (Linz/Stepan 1978).⁶ 80'lerde ise otoriter rejimler daha ziyade eylem teorileri bağlamında incelenmiştir (O'Donnell/Schmitter/Whitehead 1986; Przeworski 1986).⁷ 90'lı yıllarda ise yeni oluşan demokrasilerin transformasyon ve konsolidesi ile ilgili modeller öne çıkmıştır (Gunther/ Diamandouros/ Puhle 1995; Merkel 1996, Merkel 1998; Linz/Stepan 1996).⁸

Demokrasi ölçümünün sistematik olarak araştırılmasında çığır açan eser, Robert Dahl'in daha sonraki araştırmalara da esas teşkil edecek olan Polyarchy (1971) adlı çalışmasıdır. Dahl eserinde otoriter rejimler ile Polyarchy arasındaki farkları sadece tespit etmemiş, demokrasi ölçümü için de kıstas

---

tışması" kısmına bakınız. Herodotos: ⁵Tarih. Çev. Ökmen, Müntekim, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009.

⁴ Demokrasi teorileri alanında Manfred Schmidt'in eseri, en iyi giriş kitaplardan biri olup Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. Schmidt, Manfred G.: Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev. M. Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları, 2001.

⁵ Lipset, Seymour M.: Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy, in: American Political Science Review 53: 69-105.

⁶ Linz Juan J/Stepan, Alfred: The Breakdown of Democratic Regimes. Crisis, Breakdown & Reequilibration. Baltimore: John Hopkins UP 1978.

⁷ O'Donnell, Guillermo/Schmitter, Philippe C./Whitehead, Laurence: Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives. Baltimore/London: John Hopkins UP 1986, Przeworski, Adam: Some Problems in the Study of the Transition to Democracy, in: O'Donnell/Schmitter/Whitehead 1986: 47-63.

⁸ Gunther, Richard/Diamandouros, Nikiforos/Puhle, Hans-Jürgen: The Politics of Democratic Consolidation. Southern Europe in Comparative Perspective Baltimore: John Hopkins UP 1995; Merkel, Wolfgang: Theorien der Transformation post-autoritärer Gesellschaften, in: Politische Vierteljahresschrift (PVS)-Sonderheft: Politische Theorien in der Ära der Transformation, Ed. Beyme, Klaus von/Offe, Claus, Opladen 1996: 30-58.; Merkel, Wolfgang: The Consolidation of Postautocratic Regimes: A Multilevel Model, in: Democratization 3/1998: 33-65; Linz, Juan/Stephan, Alfred: Toward Consolidated Democracies, in: Journal of Democracy, 7(2) 1996: 14-33.

geliştirmiştir. Daha öncesinden Lipset de konuyla ilgili denemede bulunmuş, ancak konsept olarak olgunlaşmamış olduğundan ve birtakım metodik sorunları da içinde barındırdığından pek ilgi görmemiştir (Lauth 2004: 238).

Demokrasi ölçümünün Dahl ile birlikte 70'lerin başına varan esaslı bir temeli olsa da, herhangi bir demokrasinin kalitesini ölçme ve ilmi çalışmalarda tipoloji oluşturma çalışmaları, demokratikleşmedeki Üçüncü Dalga'yla (Huntington 1991) birlikte 80'li yıllardan beri yoğunluk kazanmıştır. Ölçüm yöntemleri ile ilgili pek çok yeni model 80 ve 90'lı yıllara ait olup, bu çalışmalar sayesinde demokrasi ölçümü, mukayeseli siyaset biliminin genç bir alt disiplini olmuştur.

70'lerin ortalarında Avrupa'nın güneyinde Portekiz, İspanya ve Yunanistan'da başlayan demokratikleşmedeki üçüncü dalga ile birlikte; başta Latin Amerika ve Güneydoğu Asya olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde demokratik rejimlerin sayısında hızlı bir artış görülmeye başlandı. 1973 ile 1988/89 yılları arasındaki üçüncü dalgada toplam 22 ülke demokrasiye geçmiştir. 80'li yılların ortalarından itibaren Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov'un "Perestrojka" adını verdiği reform programı ile sosyalist sistemde dönüşüm süreci başlamış oldu. Sosyalist Doğu Bloğu'nun 80'lerin sonu, 90'ların başında çökmesiyle birlikte nihayet dördüncü demokrasi dalgası gündeme geldi (Beyme 1994).⁹

1990-1996 arasındaki kısa süre içinde demokratik ülkelerin sayısı yüzde 50'den fazla, tarihte hiç görülmemiş bir şekilde artmış oldu. Kuşkusuz bunda Gorbaçov'un reform politikası ve sosyalist sistemin çöküşü kadar, AB'nin uluslararası alanda demokratikleşme konusunda oynadığı öncül rolü de unutmamak gerekir. Tıpkı günümüzde üyelik müzakereleri perspektifi ile Türkiye'de demokratikleşme sürecinde oynamakta olduğu rol gibi.

Tablo 1: Seçim Demokrasileri, 1974-2000

Yıl	Ülke Sayısı	Demokrasiler	Demokrasilerin bütün ülkeler içindeki payı	Bir önceki döneme göre yüzde olarak artış
1974	145	39	26,9	-
1990	165	76	46,1	% 94,8
1996	191	118	61,8	% 55,0
2000	192	120	62,5	% 1,7

Kaynak: (Merkel [et al.] 2003a:11).

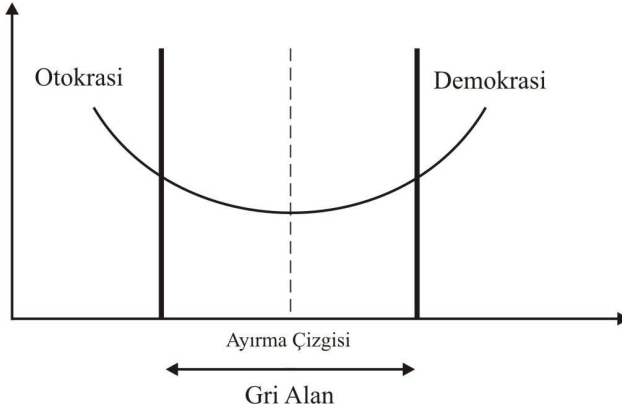
Tablo 1'de görüldüğü gibi, Freedom House'un 2000 yılı verilerine göre serbest, genel ve eşit seçimleri uygulayarak demokratik minimum kıstasları

⁹ Huntington için demokratikleşmede Üçüncü Dalga Avrupa'nın güneyinde (İspanya, Portekiz ve Yunanistan) 70'li yıllarda başlayıp, post-sosyalist dönem sonrası transformasyon sürecini de içine almaktadır. Klaus von Beyme ise her iki dönemi ayırt edip, 1989'dan sonraki demokratikleşmeyi Dördüncü Dalga olarak tanımlamaktadır. Literatürde Üçüncü Dalga tabiri yerleşmesine rağmen, çalışmamızda 1989/90 sonrası dönem için daha uygun olan Beyme'nin sınıflandırmasını kullanacağız. Bkz. Beyme, Klaus von: Systemwechsel in Osteuropa. Frankfurt: Suhrkamp 1994; ayrıca bkz. (Puhle 2007: 122).

yerine getiren seçimli demokrasi siyasi sistemlerin oranı bugün dünya çapında yüzde 60'ı geçmektedir. Bu etkileyici sayı da gösteriyor ki, dünyanın siyasi haritası kuvvetli bir şekilde demokratikleşmiştir. 20. Yüzyılın başlangıcı 1917'den itibaren diktatörlüğün yüzyılı olarak gelişirken bunun aksine sonu demokratik yönetim biçiminin evrenselleşmesi ile nihayet buldu. Bugün artık demokrasiye alternatif düzen fikirleri ideolojik olarak çekim gücünü kaybettiği gibi, önemleri de kalmamıştır.

Peki, iddia edildiği gibi liberal demokrasi artık yönetim biçimi olarak alternatifsiz mi? Tarihin sonuna mı (Fukuyama 1992) gelindi? Bu sorulara cevap verebilmek için farklı yaklaşım tarzı gerektiren araştırmalara gerek duyulmaktadır. Fukuyama'nın Hegel'in tarih felsefesini basitçe yorumlamasından bu yana; dördüncü demokrasi dalgasının liberal demokrasilerin değil, arızalı demokrasilerin başarı hikayesi olduğu söylenebilir. Çünkü yeni demokrasiler büyük ölçüde konsolide, liberal demokrasilerden uzak arızalı demokrasilerdir. (Merkel/Croissant 2003b: 86; Merkel [et al.] 2003a: 298). Demokratik hukuk devletinin yapı ve işleviyle alakalı oluşan arızalardan dolayı yeni sistemler; birinci, ikinci ve üçüncü dalgadan sonra oluşan konsolide demokrasilerden açıkça farklılık göstermektedir. Serbest ve centilmence geçen seçimlerin yerleşmesi otokratik rejimlerden ayrı sınıflandırmayı gerektiren sınırı çizse de, demokratik olan ve olmayan ülkeler arasındaki kesin sınırlar müphemleşmiştir. Çünkü dünyanın çeşitli bölgelerindeki gelişmeler göstermiştir ki, bu genç demokrasiler gelişmiş demokrasilerdekine benzer kurumsal yapılarla tezahür etmelerine rağmen, fonksiyonel olarak açıkça farklılık arz etmektedirler. Liberal devlet ve demokrasi teorisyenlerinin, demokrasi kavramından anlamış oldukları standartlardan uzak kalmaktadırlar.

Şekil 1: Otokrasi ve demokrasi arasındaki gri alanlar

Kaynak: (Knobloch 2002: 25).

Yeni demokratik yapıların hali hazırdaki metotlarla sınıflandırılmasındaki yetersizlik araştırmacıları demokratik rejimleri farklı analiz etmeye sevk

etti. Demokrasinin global olarak yayılışı, yeni oluşan demokratik yapıların evsafını liberal demokrasilerden ayırmak için farklı ölçüm konseptlerinin geliştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Geliştirilen konseptler daha ziyade otokrasi ile liberal demokrasiler arasındaki gri alanın ya da söz konusu olan demokratik rejimin arızalarının tespitine yöneliktir. Genç demokrasiler genellikle demokratik olan ve olmayan elementleri aynı anda içeren siyasi sistemlere sahiptirler.

Transformasyon araştırmalarında (transitology) gri alan fikri ilk kez O'Donnell ve Schmitter (1989: 9) tarafından dile getirilerek, yarı demokratik ara kademe olarak *dictablanda* (sınırlı otoriter rejim) ve *democradura* (sınırlı demokrasi) olarak isimlendirilmiştir. Tanımlamalardan anlaşılacağı üzere bu yaklaşımda alt tipler diktatörlük ya da demokrasiye doğru temayül göstermekte; ancak bu iki rejim arasında tipoloji olarak yeni ve arada duran bir model kurmamaktadır. Daha sonra O'Donnell'in (1994) Latin Amerika için geliştirdiği delegatif/delegasyoncu demokrasi¹⁰ (*delegative democracy*) kavramı ile birlikte ilmi literatürde "sıfatlı demokrasiler" olarak adlandırılan yeni bir moda başladı. Kısa zamanda ideal tip demokrasiden arızalı sapmayı gösteren her tip demokrasi çeşidi için ayrı özel demokrasi tanımlamaları oluştu (Collier/Levitsky 1997).¹¹ Literatürdeki "delegative democracy" (O'Donnell 1994), "illiberal democracy" (Zakaria 1997) ve "defekte Demokratie" (Merkel 1999; Merkel/Croissant 2000) en tanınmış kavramlardan sadece birkaçıdır.

Demokrasi ölçümü bu bağlamda 90'lı yıllarda pek çok açıdan transformasyon araştırmalarına etki ettiği gibi, spesifik ölçüm yöntemlerinin geliştirilmesine de katkıda bulunmuştur. Çalışmalar otokrasilerden demokrasilere dönüşüm üzerine yoğunlaşırken; daha ziyade normatif olarak demokrasilerin oluşum koşulları, başarı şartları, konsolidesi vb meseleler incelenmiştir. Araştırmalarda özellikle şu temel soru üzerinde duruluyordu: Hangi konsept ile yeni oluşan demokrasi çeşitliliği uygun bir şekilde kavranabilir? Demokrasiler ile otokratik sistemler arasındaki gri alanlar daha iyi hangi kriterlerle ölçülebilir? Hangi faktörler demokrasinin kalitesini ne suretle değiştirmektedir?

Ülkelerin siyasal sistemlerini objektif kriterlerle daha iyi analiz edebilmek için, demokrasilerin kalitatif ölçümü meselesi gittikçe önem kazanmaktadır. Demokrasi ölçümü bağlamında; gelişmekte olan ülkelerdeki tamamlanmamış dönüşüm süreci sonucu oluşan siyasi rejimleri incelemek, aynı zamanda uluslararası ilişkiler için de önemlidir. Global yapının bir parçası olarak kalkınmakta olan ülkelerin sosyo-ekonomik problemlerinin çözümü için siyasi rejim-

¹⁰ O'Donnell'in *delegative democracy* tabiri literatürde meşhur olmasına rağmen, kullanımını problemli. Her şeyden önce bütün demokrasiler bir anlamda delegasyoncudur. Çünkü temsili demokrasinin oluşumunda delegasyon en önemli prensiplerden biridir. Eleştiri için bkz. Merkel, Wolfgang: Defekte Demokratien, in: Merkel, Wolfgang/ Bush, Andreas: Demokratie in Ost und West. Für Klaus von Beyme. Frankfurt/M: 1999 361-81, burada sayfa 368.

¹¹ Collier/Levitsky "sıfatlı demokrasiler" (democracies with adjectives) konusunda literatürde oluşan pek çok tanımlamayı bir araya getirmiştir. Tanımlamalar genellikle kusurlu olan demokrasiler üzerinedir; sınırlı demokrasi, kontrollü demokrasi, seçimli demokrasi, illiberal demokrasi, himaye edilen demokrasi, vesayetçi demokrasi, dışlayıcı demokrasi vb.

lerinin daha realist, sağlam olması ve farklılıklarının ortaya koyularak analiz edilmesi gerekmektedir. Bu da devleti aşan ve sivil toplumu da içine alan modellerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Transformasyon sürecindeki ülkelerin demokrasiye ulaşmaları için siyasi transformasyonla, sosyo-ekonomik transformasyonu da (Doppeltransformation) beraber başarmaları gerekiyor (Merkel/Puhle 1999).

Günümüzde demokrasi ölçümünün siyasi yönü de ağırlık kazanmaktadır.¹² Örneğin Türkiye'nin AB'ye giriş sürecindeki tartışmalarda demokrasi kalitesi merkezi rol oynamaktadır (Lauth 2008: 33). Yine uluslararası ilişkilerde gelişmekte olan ülkelere yapılan yardımlar, artık söz konusu ülkenin demokratik standartlarına göre koşullandırılmaktadır. Ya da Büyük Ortadoğu Projesi olarak adlandırılan İslam dünyasının demokratikleştirilmesi gibi girişimler de demokrasi ölçümünün önemini kendiliğinden ortaya koymaktadır. Empirik olarak demokrasi ölçümü aynı zamanda demokrasinin iktisadi kalkınma, siyasi istikrar ve barışın tesisi gibi konularla ilişkisinin ilmi olarak incelenmesi açısından da önemlilik arz etmektedir.

Ölçüm yöntemleri ile ilgili pek çok konsept 80 ve 90'lı yıllara ait olup, bu da demokrasi ölçümü ile ilgili yoğun araştırmaların oldukça yakın bir geçmişte olduğunu göstermektedir (bkz. Jagers/Gurr 1995; Schmidt 1995; Lauth/Pickel/Wepzel 2000; Lauth 2004). Siyasi rejimlerin demokratik kalitesi ile ilgili ölçüm yapan pek çok çalışma arasında, geniş veri tabanı özelliğiyle şu üç konsept dikkat çekmektedir: Birinci olarak, zamanla çeşitli versiyonları ile aktüalize edilen ve global perspektif içinde tarihi derinliği olan Polity-Project'tir (Jagers/Gurr 1995; Gurr [et al.] 1990). İkincisi, yine global ölçülere dayanan Tatu Vanhanen'in demokrasi indeksi gösterilebilir (Vanhanen 2003, 1990, 1984). Üçüncü olarak da, gerçek manada bir demokrasi ölçüm yöntemi içermeyen; ancak kullanımı en yaygın olan Freedom House'un konsepti zikredilebilir.¹³

Bu modellerin yanında 90'lı yıllarda farklı yapıları ortaya çıkarabilmek için, daha kompleks yöntemler içeren demokrasi konseptlerinin geliştirilmesine yönelik çalışmaların da arttığını görüyoruz. Özellikle son yıllarda demokrasinin kalitesi tartışmaları araştırmalarda yeniden normatif değerlerin önemi ve farklı

¹² 1974'de Üçüncü Demokrasi Dalgası başladığında, Alman parti vakıfları haricinde demokrasiyi siyasi olarak uluslararası politikada teşvik eden ciddi bir organizasyon yoktu. İlk kez Başkan Reagan döneminde "Project Democracy" (Demokrasi Projesi) adı ile demokratik dönüşüm dış politika hedeflerinden biri oldu. Bu amaçla 1983'de "National Endowment for Democracy (NED)" (Milli Demokrasi Vakfı) kuruldu ve Soğuk Savaş döneminde başta Polonya olmak üzere Doğu Avrupa ülkelerinde demokratik dönüşüm için örtülü (gizli servis) faaliyetler yürütüldü. 90'ların başından itibaren ise BM, Dünya Bankası, AGİT demokrasi teşvikini programlarına aldılar. USAID'in demokrasi teşviki için ayırmış olduğu fonlar en çok Başkan George W. Bush (2004-2008) döneminde, yıllık 1,5 milyar dolarlık ödenekle gerçekleşmiştir. Amerika'nın 1990-2003 yılları arası demokrasinin extern teşviki için ayırdığı fonlar ise yüzde 500 oranında artmıştır. Ayrıntılı olarak bkz. (Merkel 2010a: 436).

¹³ Bahsi geçen konseptlere mukayeseli bir bakış için bkz. Pickel, Susanna/Pickel, Gert: Politische Kultur- und Demokratieforschung. Grundbegriffe, Theorien, Methoden. Eine Einführung. VS Verlag: Wiesbaden. 2006, S.151-276 ve Lauth 2004: 227-355 arası. Freedom House demokrasi ölçüm konseptinden ziyade, siyasi haklar ve sivil özgürlükleri ölçen bir indekstir.

modellerin gerçekleştirilebilirliğini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Almanca konuşulan dünyada geliştirilmiş olan "embedded Demokratie" (Merkel 2003a), "Demokratiematrix" (Lauth 2004) ve Bertelsmann Transformation Index (2004)¹⁴ konseptleri, yöntem ve gelişmişlik konusunda oldukça iddialı modellerdir. Yukarıda anılan sebeplerden dolayı genç bir disiplin olan demokrasi ölçümü ile ilgili sürekli yeni kantitatif çalışmaların olacağına şüphe yoktur.

Literatürde demokrasi genel olarak dar ya da geniş anlamıyla ele alınmaktadır. Geniş anlamıyla ele alınan konseptlerde medeni haklar, hürriyetler, sosyo-ekonomik gelişmişlik gibi kıstaslara dikkat edilmektedir. Türkiye'nin demokrasi kalitesini ölçümüne geçmeden önce minimalist konsept içinde Dahl'in polyarchy; maksimalist konsept içinde de Merkel'in embedded demokrasi modeline kısaca göz atacağız.

2.1 Minimalist-prosedürel (biçimsel) demokrasi anlayışı

2.1.1. Robert Dahl: Polyarchy konsepti

Demokrasi ve transformasyon araştırmalarında yeknesak bir demokrasi anlayışı bulunmayıp, pek çok demokrasi kavramı ve demokrasi teorisi vardır. Teorik ve ampirik araştırmalarda başlangıçta tamamen dar anlamlı demokrasi kavramı kullanılmıştır. Bu konseptte demokratik yönetim biçiminin minimal şartlarını sağlayan kıstaslar göz önünde tutulmuştur. Siyasi temsilcilerin seçimi ve ayrılması, devlet düzeyinde siyasi karar mekanizmalarını belirleyen kurallar gibi. Prosedürel-minimalist demokrasi anlayışı Joseph Schumpeter'in (1942) ve Robert Dahl'in¹⁵ (1971) eserlerine dayanmaktadır. Şimdiye kadar Dahl'in Polyarchy¹⁶ konsepti siyaset biliminde hem teorik hem de empirik alanda standart oluşturmuştur. Öyle ki bütün modern demokrasi ölçümlerinin teorik temeli Dahl'in bu modeline dayanmaktadır.

Dahl'a göre bir demokrasi için öncelikle birbiriyle ilişkili iki temel şartın gerçekleşmesi gerekmektedir: Siyasi makamlar için açık bir yarış ve bütün vatandaşların siyasi katılımını sağlayan yeterli bir hukuki alan (Dahl; 1971: 5). Bunun yanında Dahl vatandaşların haklarını garanti altına almak için sekiz şart daha geliştirmiştir:

- 1 örgüt kurma ve bunlara katılma hürriyeti
- 2 ifade hürriyeti;
- 3 oy verme hakkı;
- 4 kamu görevlerine getirilme hakkı;

¹⁴ Bertelsmann Transformation Index (BTI) transformasyon sürecinde ve gelişmekte olan ülkeleri "serbest piyasa ekonomisine dayalı konsolide demokrasi" esasına göre ölçmektedir. BTI Merkel'in arzalı demokrasi modelini esas almakta ve 2004'den beri iki yıllık periyotlarla yayınlanmaktadır.

¹⁵ Amerikalı siyaset bilimci Robert Dahl (1915-) demokrasi araştırmaları alanında duayen olarak kabul edilmektedir. Demokrasi, siyasi seçkinler, çoğulculuk teorileri vb. alanlarda yapmış olduğu sayısız araştırmalardan dolayı, otoritelerce "a colousses in political science" (Ware 1998: 394) olarak tanımlanmaktadır.

¹⁶ Polyarchy kavram olarak "bir şehir ya da devletin çok kişi tarafından yönetilmesi" manasına gelmektedir. Dahl'a göre demokrasi bir ideal olup, buna hiçbir devlet ulaşmamıştır. Polyarchy bu ideale yaklaşan kurumsal bir düzendir. Konsept, demokrasi için minimal şartları içermektedir.

Demokrasi Tiplerinin Işığında Türkiye Örneğine Yeni Bir Bakış Denemesi

- 5 siyasal liderlerin seçmen tercihini kazanmak için yarışabilme hakkı;
- 6 alternatif haber alma kaynaklarının varlığı;
- 7 serbest ve adil seçimler;
- 8 hükümet politikalarını oylara ve diğer tercih belirtirlerine dayandırmak için gerekli kurumların varlığı.

Yukarıdaki sekiz minimum kurumsal şartı (prozedurale minima) yerine getiren her siyasi sistem Dahl'a göre Polyarchy olarak adlandırılabilir. Bu temel siyasi haklar Dahl'a göre sadece kağıt üzerinde kalmamalı, uygulamada da yaşam bulmalıdır.

Dahl'ın minimal konsepti bir demokrasi için gerekli olan asgari formel koşulları içermektedir. Rekabet ve katılım Polyarchy'nin en önemli iki kistasıdır. Dahl'ın çalışması aynı zamanda diğer kapsamlı teorik modeller için de temel bir konsept taslağı oluşturmaktadır. Sartori, Lijphard, Linz ya da Huntington/Moore gibi demokrasi alanındaki pek çok araştırma Dahl'ın bu teorik ön çalışmasına dayanmaktadır. Bugün dahi polyarchy konsepti transformasyon araştırmalarında referans model olma özelliğini korumaktadır.

Dahl'ın polyarchy konsepti öncelikle demokratik ve otoriter idare biçimlerini birbirinden ayırmaya yaramaktadır. Ancak liberal demokrasileri, liberal olmayan demokrasilerden ayırmaya, ya da rejim tipleri arasındaki gri alanları daha yakından incelemeye elverişli değildir (Croissant 2002: 25; Merkel [et al.] 2003: 32). Çünkü dördüncü demokrasi dalgasından sonra pek çok genç demokrasi Dahl'ın modeline göre polyarchy olarak sınıflandırılabilir; ancak söz konusu yeni demokrasiler normatif ve işlevsel olarak ağır eksiklikleri de beraberinde taşımaktadır. Örneğin Dahl'ın kriterlerine göre Rusya, Türkiye veya Venezuela polyarchy olarak adlandırılabilir. Başka bir deyişle bu ülkeler Almanya, İsviçre, İsveç gibi ülkelerle aynı rejim kategorisinde sınıflandırılabilir. Bu da konseptin yeni oluşan *hybrid rejimler* ve *arzalı demokrasileri* açıklamakta empirik-analitik içeriğini kaybettiğini göstermektedir.

Dahl'ın modeli demokrasi için gerekli olan sadece siyasi şartları içermekte olup, sosyal ve ekonomik alanlarla ilgilenmemektedir (Pickel/Pickel 2006: 164). Modelin analitik zayıflığı, demokrasiler için hayati öneme sahip güç kontrolünün kurumsallaşmış güvencesi ve hukuk devletini konsept dışı bırakmasıdır (Merkel 2010a: 30). İşte Merkel öncülüğünde geliştirilen *embedded democracy* modeli ile bu analitik eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

2.2. Maksimalist demokrasi anlayışı

2.2.1. Wolfgang Merkel: Embedded demokrasi konsepti

Üçüncü demokrasi dalgasından bu yana 60'dan fazla otoriter sistemin, demokratik sisteme dönüş yaptığını görmekteyiz. Ancak araştırmalar bu ülkelerde transformasyon sürecinin konsolide demokrasilere yol açmadığını göstermektedir. Przeworski ya da Dahl gibi teorisyenlerin tek boyutlu minimalist demokrasi tanımlamaları normatif olarak yeterli olmadığı gibi, analitik olarak da kompleks değildir. Bu tarz tanımlamalar farklılaştırıcı mukayeseli analizlere imkan vermemektedir. Yine minimal-prosedüral demokrasi anlayışı özellikle 90'lı yıllardan itibaren yeni oluşan demokratik yapıları açıklamakta yetersiz kalmıştır. Biçimsel olarak demokrasinin kriterlerini yerine getiren pek çok siyasi rejimin, büyük ölçüde demokratik norm ve kurumları da yaraladıkları görülmüştür. Bunun üzerine Heidelberg Üniversitesi'nde Wolfgang Merkel ön-

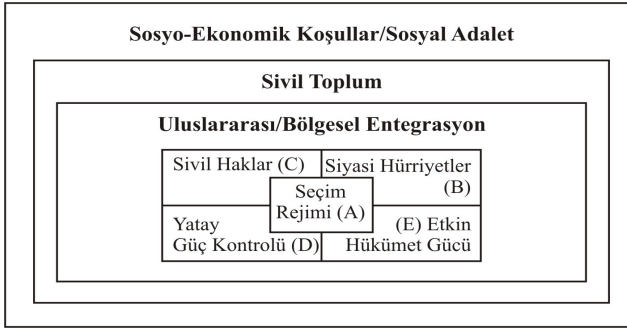
cülüğündeki araştırma grubu¹⁷ *embedded democracy*¹⁸ adını verdikleri, Almanca konuşulan dünyadaki en kapsamlı demokrasi modelini geliştirmişlerdir. Merkel ve arkadaşları öncelikle şu sorulara cevap aramışlardır:

- Yeni rejimleri incelemek için hangi teorik konsept uygundur?
- Arızalı demokrasiler hangi formlarda görülür?
- Teorik ve empirik araştırmalar neticesi, gelecek için nasıl bir tahminde bulunulabilir?

Merkel/Croissant, minimalist demokrasi konseptindeki tek boyutluluğu eleştirerek, demokratik rejim biçimlerini daha sarıh tanımlayan ve sınıflandıran bir modelin gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda geliştirilen *embedded democracy* modeli, çok boyutlu bir konsept olarak anlaşılmalıdır. Normatif ve analitik kriterleri çok yüksek olan bu asıl konseptten hareketle, arızalı demokrasiler alt modelleriyle sistematik olarak ve farklılaştırılarak kurgulanmıştır. Böylece liberal ve liberal olmayan demokrasiler arasındaki sınır daha keskin belirlenmiş ve gri alanlar da daha iyi incelenerek ayrımlaştırılmıştır.

Embedded democracy, çağdaş demokrasilerin modern yönetimin yapısal şartlarını yerine getirebilmek için göreceli olarak kompleks kurumsal düzenlemeler oldukları varsayımına dayanır. Bu açıdan demokrasi yekpare döküm halinde bir rejim değil, bilakis birbirine geçmiş kısmi rejimler olarak algılanmalıdır. Merkel'e göre kısmi rejimler şunlardır: Demokratik bir seçim rejimi (A); siyasi katılım hakları rejimi (B); sivil özgürlükler rejimi (C); güç kontrolünün kurumsal garantisini (D) ve demokratik seçilmiş temsilcilerin etkin yönetme güçlerinin *de facto* ve *de jure* garanti altına alınmış olması (E).

Şekil 2: Embedded demokrasi konsepti

Kaynak: (Merkel 2010a: 31).

Şekilde 2'de görüldüğü gibi, her kısmi rejim kendi tarafından aynı zamanda pek çok demokratik kurumu ihata etmektedir. Kısmi rejimler (A, B, C, D, E) iç içe geçmiş (*embedded*) ve birbirlerini destekleyici şekilde çalışıyorsa,

¹⁷ Heidelberg'li araştırma grubunun üyeleri: Wolfgang Merkel, Hans-Jürgen Puhle, Aurel Croissant, Claudia Eicher ve Peter Thiery

¹⁸ "*embedded democracy*" deyimini liberal demokrasiyle eş anlamlı olarak kullanabiliriz. Model, çağdaş liberal demokratik hukuk devletini esas almaktadır.

ancak o zaman demokrasi işlevsel olmaktadır (ayrıntılı bilgi için bkz. Merkel [et al.] 2003a: 48 ve devamı). Yine bunlar birbirlerini fonksiyonel ve kurumsal olarak sınırlayan bir otonomiye sahiptir. Kısmi rejimlerden herhangi birinin eksik olması, diğerlerine karşı dominant olması ya da birinde fonksiyonel bozukluk olması halinde, sistem arızalı hale gelmektedir. Dolayısıyla herhangi bir işlevsel arıza; diğer kısmi rejimlerin çalışmalarını engellediği gibi, sonuç olarak rejimin genelinin insicamını da bozmaktadır. Kısmi rejimler birbirleriyle dahili olarak iç-içe geçtiği gibi, demokratik rejimin geneli ayrıca harici olarak da dış çevre ile iç-içe geçmiş haldedir (Merkel 2010a: 34-35). Çevre etkisi demokrasiyi stabilize edebileceği gibi, istikrarsızlaştırıcı rol da oynayabilir. Ya da olumsuz şartlar demokrasinin gelişimini yavaşlatabilir. Demokratik rejim ekstern olarak; sosyo-ekonomik kontekst, uluslararası ve bölgesel entegrasyon ve sivil toplum bağlamında üçlü sistem ile iç içe geçmektedir. Bunlar demokrasinin tek başına tanımlayıcı unsuru olmamakla beraber, kalitesine düzeltici veya bozucu tesir edebilmektedirler.

Merkel'in konseptine göre demokrasiyi genel olarak, norm ve kurumlarından oluşan ve siyasi yönetimin dikey (vertikal), yatay (horizontal) ve çapraz (transversal) boyutlar üzerine tesis olunmuş olduğu bir yapı olarak düşünebiliriz (Merkel 2003c: 18). Bu boyutları kısaca tanımladıktan sonra, aşağıda kısmi rejimler ve önemli unsurları ile birlikte şekillendireceğiz.

1 Dikey boyut; üniversal seçim hakkı, dikey güç kontrolü ve temel siyasi katılım haklarının sağlanmasını içerir.

2 Yatay boyut, iktidarın ve devlet otoritesini kullanan kurumların hukuk devleti çerçevesinde kontrolü manasına gelmektedir.

3 Çapraz boyut; demokratik meşruiyeti olan iktidar sahiplerinin, hükümet gücünü etkin kullanabilmeleridir.

Tablo 2: Embedded (liberal) demokrasinin boyutları, kısmi rejimleri ve kriterleri

I. Yönetimin meşruiyetinin ve kontrolünün dikey boyutu

A. Seçim rejimi

- (1) Aktif seçim hakkı
- (2) Pasif seçim hakkı
- (3) Hür ve centilmence seçimler
- (4) Seçilmiş milletvekilliği

B. Siyasi katılım hakları

- (5) İfade, basın ve enformasyon hürriyeti
- (6) Örgütlenme hürriyeti
- (7) Sivil toplum

II. Liberal anayasa ve hukuk devleti boyutu

C. Sivil özgürlük hakları

(8) Devlet ve özel aktörlere karşı bireysel korunma hakları

(9) Kanunlar önünde eşit muamele

(10) Mahkemelere eşit ve açık giriş

D. Yatay güç/iktidar Kontrolü

(11) Güçlerin kontrolü

(12) Yatay sorumluluk

III. Gündemin kontrolü boyutu

E. İktidar gücünün etkin kullanımı

(13) Gerçekten şekillendirme/icra gücü olan seçilmiş temsilciler

(14) Siyasetten tecrit edilmiş alanların olmaması

(15) Anayasa'ya karşı veto hakkı sahiplerinin olmaması

Kaynak: (Merkel 2010a: 34).

Dahl'in polyarchy modelinde siyasi katılım ve rekabet iki önemli kıstas olup; demokrasi yönetimin meşruluğu ve kontrolü (dikey boyut) ile tek boyutlu olarak ele alınmıştır. Bir demokraside yaşamsal öneme sahip güç kullanımının yatay kontrolü ve anayasal hukuk devletine yer verilmemiştir (Merkel 2010: 30). Dahl'in sekiz şartı bir demokraside olması gereken kurumsal kontrol mekanizmalarını da içermemektedir (Lauth 2004: 243). Merkel'in yukarıdaki üç boyutlu demokrasi anlayışı ise, tek boyutlu polyarchy modeline göre daha açıklayıcıdır. Bu bağlamda Anglo-Sakson geleneğindeki yazarların daha ziyade seçimsel demokrasinin mekanizmaları, devlete karşı sivil özgürlüklerin sağlanması gibi konular üzerine yoğunlaştıklarını söyleyebiliriz. Merkel ise seçimsel demokrasi modelini aşarak; modern liberal demokrasilerin kompleks yapısını, geliştirdiği embedded demokrasi konsepti ile açıklamaktadır. Merkel'in çalışması, hem teorik hem de analitik zenginliği açısından, Anglo-Sakson geleneğindeki Dahl, Huntington ve Przeworski gibi önde gelen teorisyenlerin modellerinin fevkindedir. Zaten orta ve uzun vadede liberal demokrasilerin işlevsel ve kurumsal garantilerine haiz olmayan bir seçimsel demokrasinin yaşama şansı da yoktur.

Merkel bu üç boyuta bağlı olarak, bir liberal hukuk devletini daha iyi tanımlamak için altı kıstas geliştirmiş ve bunu aynı zamanda siyasi sistemleri sınıflandırmak için de kullanmıştır (Merkel 1999a: 365).

- 1 **iktidarın meşruiyeti**; halkın egemenliğine dayanmaktadır.
- 2 **iktidara geliş**; genel, eşit, gizli ve aktif/pasif seçim hakkıyla olur.
- 3 **iktidar tekeli**; demokratik meşruiyeti olan seçilmiş devlet kurumlarındadır.
- 4 **iktidar talebi**; hukuk devleti ile sınırlıdır.

5 **iktidar yapısı**; çoğulcudur, karşılıklı olarak birbirini sınırlayan ve kontrol eden iktidar taşıyıcıları arasında bölüştürülmüştür.

6 **iktidar tarzı**; hukuk devletinin temel ilkelerine göre icra olunur; keyfilik, baskı ve terörle değil.

Tablo 3: Demokratik ve otoriter sistemlerin sınıflandırılması

	Otokrasi		Demokrasi	
	Totaliter Rejimler	Otoriter Rejimler	Arızalı Demokrasiler	Demokratik Hukuk Devleti
İktidarın Meşruiyeti	İdeoloji, Dünya Görüşü	Zihniyet	Halk Egemenliği	Halk Egemenliği
İktidara Geliş	Kapalı	Sınırlı	Açık (evrensel seçim hakkı) ^a	Açık (evrensel seçim hakkı)
İktidar Talebi	Sınırsız (total)	Geniş çaplı	Sınırlı; Hukuk Devleti çerçevesinde ancak çığnemiş sınırlar	Sınırlı; Hukuk Devleti çerçevesinde ve garanti edilmiş sınırlar
İktidar Tekeli	Führer/Parti (demokratik seçim ve anayasa meşruiyeti olmayan)	Führer/Oligarşi (kısmen seçimlerle meşruiyet)	Seçimler ve demokratik anayasa ile meşru otoriteler, ancak veto güçleri ile sınırlandırılmış	Seçimler ve demokratik anayasa ile meşru otoriteler
İktidar Yapısı	Tekil	Yarı çoğulcu	Çoğulcu	Çoğulcu
İktidar Tarzı	Keyfi, terör sistematik baskı	Sınırlı baskı	Hasarlı hukuk devleti	Hukuk devleti

^a Tek sınırlama: "Dışlayıcı Demokrasi"

Kaynak: (Merkel 2010a: 24).

3. Arızalı demokrasi tipleri

Arızalı demokrasinin açıklanmasında teorik çıkış noktası embedded demokrasi konseptidir. Kısmi rejimlerin farklılaştırılması bir demokrasinin kalitesinin sarıh olarak belirlenmesinde, ülkelerin demokratik arızalarının mukayeseli karşılaştırılmalarında analitik kolaylık sağlamaktadır. Yine bir kısmi rejimdeki arızanın başka bir kısmi rejime nasıl sirayet ettiğini, periyodik çoğulcu seçimlere rağmen demokrasinin içini boşaltarak sessizce otokratikleşmeye nasıl

yol açtığını da saptayabiliriz. Konseptte gördüğümüz gibi liberal demokrasilerde kısmi rejimler karşılıklı olarak birbirinin içine geçmiş (embedded) olarak fonksiyonlarını yerine getirmektedirler. Arızalı demokrasilerde ise bu kısmi rejimler fonksiyonlarını yerine getiremez hale gelmiş ve hukuk devletinin genel mantığı ihlal edilmiştir. İşte Merkel söz konusu embedded demokrasi modelindeki kısmi rejimlerin işleyişindeki aksaklığa ve hasara göre arızalı demokrasileri dört grupta sınıflandırmaktadır.

Tablo 4: Arızalı demokrasinin tipleri

Hasarlı kısmi rejim	Hasarlı boyut	Tip
A ve B	Dikey meşruiyet ve kontrol boyutu	Dışlayıcı Demokrasi
C	Hukuk devleti	İlliberal Demokrasi
D	Yatay kontrol boyutu	Delegatif Demokrasi
E	İktidar gücünün etkin kullanımı	Vesayetçi Demokrasi

Kaynak: (Merkel [et al.] 2003a: 69).

3.1. Dışlayıcı demokrasi

Eğer vatandaşlar ait oldukları etnik grup, ırk, cinsiyet veya sahip oldukları dünya görüşlerinden dolayı seçim haklarından mahrum iseler ya da devlet tarafından bu hakkın kullanımı haksızca kısıtlanıyorsa arızalı bir demokrasi den bahsedebiliriz. Bu arızalı tip dışlayıcı demokrasi olarak tanımlanmaktadır. Tipik örneği 1971'e kadar İsviçre (cinsiyet); 1990'a kadar Güney Afrika (ırk) (detaylı bilgi için bkz. Merkel [et. al] 2003a).

3.2. Delegatif/delegasyoncu demokrasi

İşleyen demokrasiler kuvvetler ayrılığı bağlamında dengeli bir siyasal temsil zincirine sahip olmak zorundadırlar. Delegatif demokrasinin ana özelliği, yatay hukuk devleti kontrolünün; diğer bir deyişle, siyasal sistemdeki göreceli kuvvet dengelerinin korunmasına yönelik anayasal kurumların karşılıklı kontrollerinin hasara uğramış olmasıdır. Bu hasarın siyasal hayattaki görünümü, yürütme üzerindeki yasama ve yargı kontrollerinin yeterince işlemiyor/işletilemiyor olmasıdır. Böylece anayasal kuralların/normların hükümet icrasını bağlayıcılık/belirleyicilik özelliği zayıflatılmaktadır. Güçlü devlet başkanlarının hüküm sürdüğü Latin Amerika sistemlerinden hareketle öngörülen bu tiplere göre; karizmatik başkanlar tarafından yönetilen hükümetler parlamentoları dolanarak, yargıya müdahale ederek, meşruluk prensibini zarara uğratmakta ve ölçülüp-biçilmiş güçler dengesini tek yanlı olarak yürütme (başkanlık) lehine dönüştürmektedirler¹⁹

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Merkel [et al.] 2003a.

3.3. İlliberal demokrasi

İlliberal demokrasilerin ortak karakteristik özellikleri arasında; hukuk devleti ile ilgili norm ve süreçlerin sürekli ihlali, medeni hak ve hürriyetlerin ciddi biçimde sınırlandırılması, yasamanın marjinalleşmesi, yürütme ve yargı arasında birbirini engelleme, demokratik seçilmiş yürütme gücünün hukuk devleti normlarına dikkat etmemesi sayılabilir. Merkel/Croissant'a göre illiberal demokrasiler genellikle formel kurumların/normların (anayasa, yasalar, idari normlar vb.) bastırılması ya da etrafından dolanılarak uyulmamasıyla oluşmaktadır. Demokratik meşruiyeti olan kurum ve süreçler; informal yöntem ve uygulamalarla sadece ikame edilmiş olmamakta, aynı zamanda demokrasinin içeri boşaltmakta ve sonunu getirmektedir. Merkel/Croissant informelleştirme formları olarak klientelizm (yanaşmacılık)²⁰, aşırı rüşvet, kayırmacılık, anayasa harici karar alma kartellerinin oluşumu vb. bahsetmektedir. İlliberal demokrasi dünyanın her bölgesinde en çok görünen arızalı demokrasi tipidir.²¹

3.4. Vesayetçi demokrasi

Demokratik bir hukuk devletinde iktidarın icrası seçimle meşruiyet kazanmış olan temsilciler vasıtasıyla yürütülür. Eğer ordu, milis, gerilla, çok uluslu şirketler, büyük toprak sahipleri vb. gibi bir yapı dış politika, iç güvenlik, hukuk gibi alanları kendi idaresine ait, söz sahibi olduğu bir alan olarak görüyorsa; veto gücü varsa veya devletin kara sahasının bir bölümünü kontrol edebiliyorsa, seçilmiş temsilcilere siyasi eylemin sınırlarını dikte ettirebiliyorsa bu durumda Merkel'e göre vesayetçi demokrasiden bahsedilebilir. Böyle bir siyasi sahanın oluşumu örneğin anayasada askerlere karar alma/katılma yetkisi sağlanmasıyla legal yollarla olabileceği gibi, illegal olarak anayasaya karşı zorla başka şekilde de olabilir (detaylı bilgi için bkz. Merkel [et al.] 2003a).

Şekil 3: Lauth'a göre arızalı ve konsolide demokrasilerin rejim tipleri içinde yeri

Totaliter Rejim	Otoriter Rejim	Demokratik Rejimler		
		Arızalı Demokrasi	İşlevsel Demokrasi	Pekişmiş Demokrasi
				İdeal Demokrasi
		E1	E2	E3

E=Eşik

Kurucu Seçimler

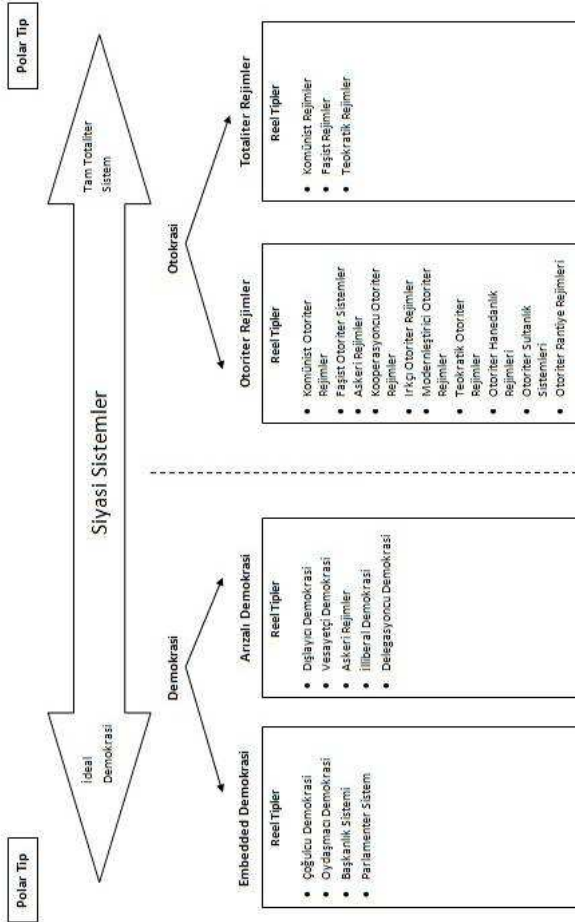
Kaynak: (Lauth 2004: 119).

²⁰ Klientelizm/Yanaşmacılık, Özbudun tarafından şu şekilde açıklanmaktadır: "Farklı sosyal statülerdeki insanları birbirine bağlayan ve karşılıklı menfaat alışverişine dayanan siyasal sadakat bağları olarak tanımlanabilir. Bu ilişkide, yüksek sosyal statüde bulunanlar (ağa, şeyh, patron, v.s.) koruma ve maddi ya da manevi menfaatler sağlamakta, alt statüdekiler ise patronlara siyasal destek sağlamak ve onların istediği yönde oy kullanmak suretiyle karşılıklıta bulunmaktadır " (Özbudun 2009: 91).

²¹ Detaylı bilgi için bkz. Merkel [et al.] 2003a; Merkel/Croissant 2000.

Arızalı demokrasiler, demokrasidir. Bunlar seçimsel demokrasinin şartlarını yerine getirmektedirler. Ancak liberal bir hukuk devletinde olması gereken hürriyet, eşitlik ve kontrol mekanizmaları gibi rejimlerin işleyişinde arıza göstermektedirler. Merkel'in kısaca değindiğimiz embedded demokrasi modeli ile demokratik rejimler, daha iyi sınıflandırılabilir. Model özellikle demokrasi ve otokrazi arasındaki gri alanın belirlenmesi için geliştirilmiştir.

Şekil 4: Siyasi Sistemlerin Çeşitleri

Kaynak: (Merkel: 2010a: 25)

4. Arızalı demokrasi olarak Türkiye

Lozan Anlaşması'ndan (1923) sonra Türkiye Ortadoğu'da formel demokratik yapı üzerine kurulmuş tek modern müslüman devlet olarak günümüze kadar bu özelliğini korumaktadır. 1946 yılında çok partili hayata geçişten bu yana demokratikleşme süreci devam etmektedir. Türkiye Batı ittifakı içinde 1952'den beri NATO üyesi, Avrupa Konseyi'nin (1949) ve AGİT'in (1975) kurucu üyesidir. 1963'den bu yana Avrupa ile ortaklık anlaşmasıyla ayrıcalıklı bir ilişkiye sahiptir. Bu bağlamda Avrupa Birliği, Aralık 2004'de Türkiye ile üyelik müzakerelerinin başlamasına karar vermiş, 3 Ekim 2005'de de resmi olarak müzakere süreci başlamıştır.

Kısaca değindiğimiz bu devlet politikası ve tarihi kilometre taşları bağlamında Türk demokrasisinin gerçekten başarılı olup olmadığını sorgulamamız gerekmektedir. Osmanlı'dan beri eski bir anayasacılık/parlamento geleneğine, Cumhuriyet döneminden beri "muasır medeniyet seviyesi"ne ulaşma gibi bir Batılılaşma ideolojisine sahip olan Türkiye niçin hala konsolide olmuş bir demokrasi seviyesine sahip değildir? Güney Avrupa'da 70'li yılların ortasından itibaren Yunanistan, İspanya ve Portekiz'de; Doğu Avrupa'da 90'lı yıllardan sonraki sistem transformasyon sürecinde liberal demokrasi pekişirken, Türkiye'de bu süreç niçin başarıyla sonuçlanmamıştır? Bu amaçla analiz için seçtiğimiz embedded demokrasi modelini ve ondan türetilen arızalı demokrasiyi alt kategorileri ile Türk siyasal sistemine uygulayacağız.

Türk siyasal sistemini embedded demokrasi kriterleri ışığında incelediğimizde, arızalı demokrasi olarak sınıflandırabiliriz. Arızalı demokrasi formları içinde ise alt modellerden illiberal ve vesayetçi demokrasi tiplerinin her ikisi de siyasal sistemimizi tanımlamak için kullanılabilir.

4.1. Vesayetçi demokrasi olarak Türkiye

Embedded demokrasi modelinde, demokratik otoritelerin etkin güç kullanımını gerekli olan bir kriterdir. Demokratik sorumluluk taşımayan herhangi bir gücün, belli siyaset alanlarında tasarruf hakkı olmamalıdır. Seçilmiş iktidar sahipleri hükümet gücünü efektif olarak, siyasi kararları kamuoyu gözetiminde olan temsilcileriyle ilgili kurumlarla hukuk kuralları çerçevesinde yerine getirir. Bu etkinliğin sınırlandırılması informal şekilde demokratik meşruiyeti olmayan seçkinler veya güç gruplarının (asker, güç odakları, mafya örgütleri vb.) kontrol edilemeyen, anayasa dışı öncelikleriyle olabilir. Ya da diğer bir şekilde; demokratik karar alma mekanizmalarından çıkarılarak, mahfuz siyasi alanların oluşturulmasıyla olabilir.

Her iki arızalı durum hem informal olarak yerleşmiş, hem de formel olarak anayasayla sağlama alınmış olabilir. Serbest seçimlere rağmen hükümetler vekalet görevini tam olarak yerine getiremezler. Çünkü seçilmiş milletvekillerinin yetkileri kısıtlanmıştır. Bu durum genel olarak parlamentonun yetkilerinin daraltılması, veya yasama organı ile yürütmenin asker tarafından spesifik siyaset alanlarının sınırlandırılması şeklinde olabilir (Türkiye veya Şili, Brezilya'da diktatörlük rejimi sonrası dönemde olduğu gibi).

Transformasyon süreci içindeki ülkelerde, demokratik meşruiyeti olmayan toplumsal ya da devlete ait aktörlerin bazı alanlarda anayasa ve seçilmiş sivil otoriteye karşı esaslı otonomi sahibi oldukları görülmektedir. Özellikle ordunun sivil kontrol altına alınması bu ülkeler için büyük önem arz etmekte-

dir. Çünkü ordu demokratik seçilmiş hükümetleri sadece baskı altına almakla kalmayıp, gerektiğinde güç kullanarak bertaraf da edebilir. Sivil kontrol altına alınmamış olmak, orduya siyasi sistem içinde yüksek bir güç potansiyeli sağlamaktadır (Merkel [et al.] 2003a: 92). Demokratik otoritenin hükümet etme gücünü etkin bir şekilde kullanabilmesi için bu potansiyelin sınırlandırılması ve ordu üzerinde sivil kontrol prensibinin kurumsallaşması zorunludur. Demokratik anayasal bir devlette bu, sivil otoritenin siyasi kararlara varması ve askerinin de buna uyması anlamına gelmektedir. Yine konsolide demokrasilerde ordu, organizasyon ve gücün idaresi olarak dışa yani sadece ülke savunmasına yöneliktir. Ordu olağanüstü dönem ya da savaş harici bir durumda; polis, adalet veya siyasete ait karar fonksiyonuna sahip değildir.

Askerin sivil otoritenin altında olmaması anayasal olarak veto pozisyonu ile kurumsal şekilde de olabilir, ordunun illegal ve informel yollardan müdahalesiyle olabileceği gibi. Latin Amerika, Doğu Asya gibi pek çok ülkede görüldüğü gibi; askeri diktatörler yeni kurulan demokratik sistemde kendi çıkarlarını sivil otoriteye karşı korumak ya da iç ve dış güvenlik konularında sivil otoritenin gücünü azaltmak amacıyla mahfuz alanlarını anayasal garanti altına alma yoluna gitmişlerdir. Bu mekanizmalar kendi bütçelerine karar verme, askeri yargı, iç güvenlik politikalarında söz sahibi olma, hükümette kilit noktalarda kendi adamlarını yerleştirme şeklinde tezahür edebilir (Merkel [et al.] 2003a: 94). Şili²² (Consejo de Seguridad Nacional, COSENA) ve Türkiye’de Millî Güvenlik Kurulu’nun (MGK) anayasal bir kurum olarak düzenlenmesi buna örnek olarak gösterilebilir.

Askerin sivil politikaya illegal ve informel yollardan müdahalesi sivil hükümetlere baskı ve tehdit, kamuoyunun mobilize edilmesi yoluyla olabilir.²³ Bu hükümete karşı olan grupların desteklenmesi, hükümetin belli konularda karara varması durumunda karşı atağa geçmesi şekillerinde cereyan edebilir. Yine sivil bir hükümetin bir parçasını veya tamamını değiştirmek şeklinde de olabilir. Daha ileri aşamada ise ordu veya silahlı kuvvetlerin bir kısmı aktif olarak demokratik seçilmiş hükümete karşı sivil bir isyanı, karşı hareketi destekler ya da darbe girişiminde bulunur. Ancak ordunun sivil politikaya müdahalesi genellikle kapalı kapılar ardında olmaktadır. Ordunun gerektiğinde informel yollarla başarılı bir şekilde müdahale politikası yapabilmesi ve MGK gibi kurumlarda temsil edilmesi, darbe girişimlerini anlamsız kılmaktadır (krşl. Cizre 2005: 62).

Sonuç olarak embedded demokrasi modelinde demokratik seçilmiş hükümetin gücünü etkin bir şekilde kullanabilmesi için ordunun sivil otoriteye tabi olması gerekmektedir. Konseptte göre Türk siyasal sistemini analiz ettiğimizde; ordunun sistem içinde fevkalade, otonom bir rolünün olduğunu ve sivil kontrolün henüz tam olarak sağlanamamış olduğunu tespit ediyoruz.²⁴

²² Türkiye ile yapısal benzerliği olan Şili’deki asker-siyaset ilişkileri için bkz. Radseck, Michael: *Militär und Politik in Chile*. S. 309-331, in: Imbush, Peter [et al.]: *Chile heute. Politik, Wirtschaft, Kultur*. Frankfurt/M: Vervuert, 2004.

²³ Türk ordusunun siyasete informel yollardan müdahalesi için bkz. (Franz 1999).

²⁴ Türk ordusunun siyasi rolü için bkz. Alpay, Şahin: *Die politische Rolle des Militärs in der Türkei*, in: *APuZ* 39-40/2009, S. 9-15; İnsel, Ahmet/Bayramoğlu, Ali: *Bir Zümre, Bir Parti. Türkiye’de Ordu*. İstanbul: İletişim 2009; Cizre, Ümit: *Muktedirlerin Siyaseti*.

Buraya kadar anlattığımız teorik kısmın, Türk siyasal sistemindeki izdüşümünün nasıl olduğunu yıllık AB ilerleme raporlarında görmekteyiz. En son yayınlanan 2009 AB İlerleme Raporu'nda "Güvenlik güçlerinin sivil denetimi" başlığı altında aşağıdaki durum tespiti yapılmaktadır:

"[...]Silahlı kuvvetler, resmi ve gayri resmi mekanizmalar yoluyla, uygun olmayan şekilde siyasi nüfuz kullanmaya devam etmiştir. Silahlı Kuvvetlerin kıdemli mensupları, çeşitli vesilelerle Kıbrıs, etnik köken, Güneydoğu meselesi, laiklik, siyasi partiler ve diğer askeri olmayan konular dahil olmak üzere yetki alanları dışında kalan iç ve dış politika konularında görüşlerini açıklamışlardır. Genelkurmay, siyasi partilere ve medyada çıkan haberlere kamuoyu önünde defalarca tepki göstermiştir. Nisan ayı sırasındaki bir basın açıklaması sırasında Genelkurmay Başkanı, Ergenekon davası ve iddianamesi hakkında yorumda bulunmuş, dolayısıyla yargıyı baskı altında bırakmıştır[...].

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nda²⁵ ya da Millî Güvenlik Kurulunun Kanunu'nda hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Bu Kanunlar, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin görev ve yetkilerini belirlemekte ve millî güvenlik kavramını geniş biçimde tanımlayarak Silahlı Kuvvetlere büyük bir hareket alanı vermektedir. Emniyet, asayiş ve destek birimleriyle ilgili olarak imzalanan 1997 EMASYA gizli protokolü hala yürürlüktedir.²⁶

Yasamanın, Silahlı Kuvvetler bütçesi ve harcamaları üzerindeki denetiminin güçlendirilmesiyle ilgili olarak hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. Aynı şekilde, ihale projelerinin çoğunun finansmanını sağlayan Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF), hala TBMM'nin kontrolünün dışında olan bütçe dışı bir fondur. TBMM'nin güvenlik ve savunma politikaları oluşturma yetkisi bulunmamaktadır.

Askeri harcamaların denetimi konusunda, harcama sonrası dış denetim, Anayasaya göre, Sayıştay tarafından yapılabilmektedir. Ancak, bu denetim, muhasebe kayıtlarına dayanmaktadır ve masa başı incelemeleri şeklindedir. Denetçilerin, yerinde inceleme yapmasına izin verilmemektedir. Ayrıca, Sayıştay Kanunu Tasarısı kabul edilene kadar, Sayıştay, Silahlı Kuvvetlere ait taşınır malların denetimini yapamayacaktır. Geçen sene, Sayıştay, SSDF'yi denetleme yetkisine sahip olduğu yönünde bir karar almıştır. Ancak uygulama henüz başlamamıştır.

Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık. İstanbul: İletişim 2005; Özdemir, Hikmet. 1993: Rejim ve Asker. İstanbul: İz; Çelik, Seydi: Osmanlı'dan günümüze Devlet ve Asker. Askeri Bürokrasinin Sistem İçindeki Yeri. İstanbul: Salyangoz, 2008; Jung, Dietrich: Das Primat des Militärs: Eine historisch-soziologische Analyse der politischen Rolle der türkischen Armee, in: Zeitschrift für Türkeistudien 1-2/2001, S69-95.

²⁵ Darbelerin yasal dayanağı olarak iddia edilen 1961 yılı İç Hizmet Yasası'nın 35. maddesi askere rejimi koruma ve kollama görevi vermektedir. (Md.35- Silahlı Kuvvetlerin Vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır). İç Hizmet Yasası'ndaki bu madde daha öncesinden 1935 yılı 2771 sayılı Ordu Dahili Hizmet Yasası'nın 34. maddesine dayanmaktadır (krşl. Özdemir 1993: 233).

²⁶ EMASYA Protokolü 4 Şubat 2010 tarihinde İçişleri Bakanlığı tarafından kaldırılmıştır.

İç denetimle ilgili olarak, güvenlik kurumlarının iç denetime tabi olmasını öngören 2003 tarihli Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu henüz uygulanmamıştır.[...]"²⁷

Türkiye örneğini daha yakından incelersek, askerin fevkalade konumunu, tarihi süreç içinde oluşmuş devlet anlayışı ile açıklayabiliriz. Osmanlı İmparatorluğu'nda ordu ve devlet ayrılmaz şekilde birbirine eklenmişti. Yine 19. yüzyılda ve daha sonra Cumhuriyet döneminde ordu modernleşmede merkezi rol oynamıştır. Bu açıdan bakıldığında ordu kendini Atatürk tarafından kurulan cumhuriyet ve onun temel ideolojisinin bekçisi olarak görmektedir (bkz. Cizre 2004: 140 ve devamı). Bu koruma rolünün meşruiyeti kendiliğinden ve olağan görülmektedir.

Türkiye, Brezilya, Arjantin, Pakistan ve Tayland gibi ülkelerde askeri yönetimin varlığı tarihi süreç içinde az veya çok düzenliliği olan bir fenomen olarak görülmektedir (Merkel [et al.] 2003a: 256). Bu nedenle buralarda bir askeri müdahale kültürü oluştuğunu gözlemlemekteyiz. Türkiye'yi göz önüne aldığımızda 1826, 1876, 1908, 1960, 1971, 1980, 1997 ve 2007 yıllarında doğrudan ya da dolaylı olarak askeri müdahale zincirinin tarihi süreç içinde devamlılık gösterdiğini tespit etmekteyiz (Jung 1999: 226). Son zamanlarda Sarıkız, Ayışığı, Eldiven, Yakamoz, Kafes, Balyoz, İrticayla Mücadele Eylem Planı, Lahika Belgesi gibi isimlerle anılan darbe planlarının gündemde yer edinmesi bu kültürün hala canlı olduğunu göstermektedir. Devamlı surette askeri müdahalenin varlığına rağmen, ordunun tüm toplum katmanları içinde yüksek bir itibarı da bulunmaktadır.

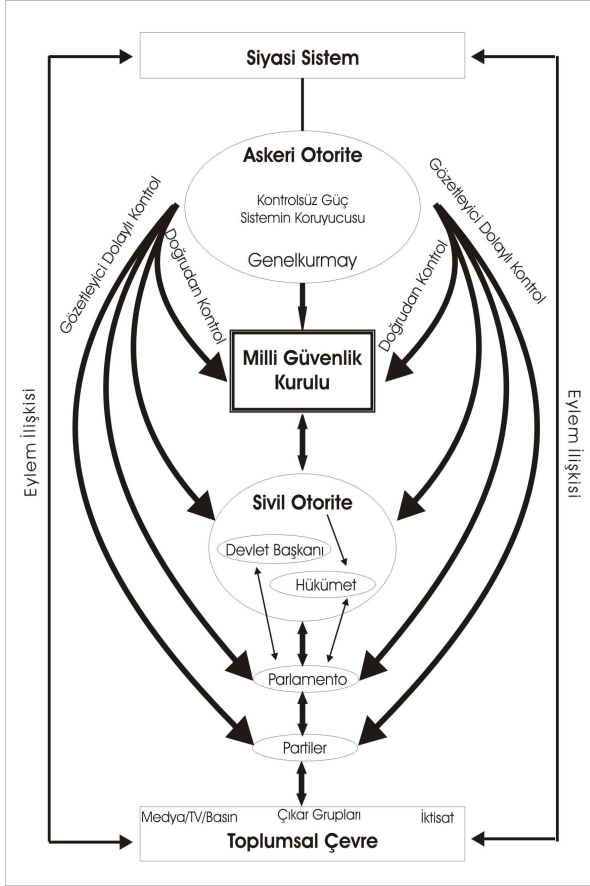
1961'den beri ordu parlamenter meşruiyet ve sorumluluk dışı olan Milli Güvenlik Kurulu ile anayasal güvence altında siyasal sistem içinde yer almaktadır. Anayasada kurumsallaşmış veto pozisyonu yanında, ordu formel askeri yapısı ve ağı ile siyasi karar taşıyıcılarını ve müesseselerini de tehdit edebilmektedir. Güçler ayrılığı ve hukuk devletinin asli prensipleri böylece kurumsallaşmış darbe tehdidiyle yaralanmış olmaktadır.

Halen mevcut 1982 Anayasası'nda yer alan MGK, orduya anayasal bir kurum olarak legal bir şekilde, parlamentoya karşı sorumlu olmadan siyasi söz hakkı vermektedir. MGK bu şekliyle AB normlarına ve liberal demokrasi ilkelelerine uymamaktadır. MGK'da kararlaştırılan kararların pek çoğu Genelkurmay tarafından hazırlanmaktadır. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nin Genelkurmay tarafından hazırlanması buna güzel bir örnektir.²⁸ Gizli anayasa olarak da adlandırılan belge; Türk iç, dış ve güvenlik politikasının temel esaslarını içermektedir.

²⁷ Avrupa Komisyonu 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu. T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. Ankara 2009, S. 10-11.

²⁸ "Yasaya göre belge bakanlar kurulunda oluşturulur ve onaylanır, MGK'ya götürülür ve idareye tebliğ edilir. Fiiliyatta ise belge Genelkurmay ve MGK bünyelerinde son şeklini almakta, bakanlar kurulu bu hazır belgeyi onaylamakta ve onu hazırlayanlara tebliğ etmektedir. Ardından belge sadece o hükümeti değil, ardından gelecek hükümetleri de bağlamaktadır" (Ali Bayramoğlu, Milli Güvenlik Siyaset Belgesi Nedir? 29.04.2005 Yeni Şafak, <http://yenisafak.com.tr/Arsiv/2005/Nisan/29/abayramoglu.html>).

Şekil 5: Türk siyasi sistemi ve karar alma süreci

Kaynak: (Gürbey 2005: 82).

MGK bu yapısı ile siyasi sistem içinde bir nevi "üst kabine" (Gürbey 2005: 71) veya "gölge hükümet" (Riemer 1999: 524) fonksiyonu yerine getirmektedir. Bu bağlamda Özdemir, "[r]ejim ve asker açısından bakıldığında Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterinin bir tür 'gölge başbakan' işlevi gördüğü söylenebilir mi?" sorusunu sormaktadır (Özdemir 1993: 140). Yine MGK'da görüşülen kararlar tavsiye niteliğinde olmasına rağmen, Bakanlar Kurulu'nda bugüne kadar bir kez reddedildiği görülmemiştir. Daha sonra parlamentoda ise, genelde siyasi kontrol ve tartışma mekanizmalarından geçmeden kanun olarak yürürlüğe girmektedir. Bu da çok açıkça MGK'nın tavsiyelerinin *de facto* karar niteliği taşıdığını göstermektedir.

Post modern darbe olarak da adlandırılan 28 Şubat 1997'de MGK toplantısından sonra yapılan açıklamalarla; dönemin Başbakanı Necmettin Erba-

kan'a asker tarafından kendisine ait mahfuz alanlarda (reserved domains) politika yapılmasına izin verilmemiştir (Franz 1999: 298). Daha sonra Refah-Yol hükümeti baskılar sonucu güç kaybetmeye başlamış ve nihayet 18 Haziran 1997'de istifa etmiştir. Bu da askerin politikaya nasıl karıştığını ve MGK kararlarına uymamanın nasıl bir siyasi sonuç doğurduğunu göstermektedir (Yazıcı 2009a: 95). Daha yakın tarihimizden bir örnek ise 27 Nisan 2007'de Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı adaylığı sırasında olmuştur. Gül ilk tur seçimlerde parlamentoda üçte ikilik çoğunluğu az bir farkla kaçırınca, birkaç saat içinde ordu Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) bir bildiri yayımlayarak tehdit etmiştir (ayrıntılı bilgi için bkz. Giesendorf 2009: 298). Bunun üzerine parlamentodaki seçimler durdurulmuş, Gül geri çekilmiştir. Ülke kısa bir süre içinde siyasi krize girmiştir.

1988'den beri bütün ilerleme raporlarında ordunun ve MGK'nın siyasi rolü eleştirilmiştir. AB müzakere görüşmeleri sürecinde bu meyanda düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin 2001 yılında MGK'da sivillerin sayısı olarak ağırlığı sağlanmış, 2003 reformuyla kurul sadece danışma organı haline getirilmiş, genel sekreterin Genelkurmay tarafından değil Başbakan tarafından sivil kişilerden atanması sağlanmış, kurulun toplantıları iki ayda bire indirilmiştir. Ancak Yazıcı'nın belirttiği gibi, "[...] yapılan anayasal ve yasal reformlar, bu yetkilerin bir bölümünü tasfiye etmekle birlikte, asker-sivil ilişkilerini tümüyle demokratik modele uygun hale getirmiş değildir. Gerçekten, Türkiye açısından köklü bir değişimi simgeleyen bu reformlara rağmen, askeri otoritenin, genel oya dayanan kurum ve organların kararlarına tabi olduğunu öne sürme olanağı yoktur" (Yazıcı 2009a: 106). Ayrıca MGK *de jure* olarak sivil otorite altında olsa bile *de facto* bu sağlanamamıştır. Ordu başta Türk dış politikası ve güvenlik politikası olmak üzere bir çok alanda; hem formel olarak MGK ile, hem de informal olarak (kamuoyu açıklamaları, mülakat verme, brifing, üst düzey memurlarla informal görüşmeler v.s.) aktif ve belirleyici bir rol oynamaya devam etmektedir. Bunun neticesi olarak şekil 5'de görüldüğü gibi, "[d]evlet içindeki biri sivil, diğeri askeri iktidar olmak üzere iki başlılık, seçimle gelen sivil hükümetlerin otoritesi ile demokratik sorumluluğunu zayıflatmaktadır" (Cizre 2005: 57).

Bu açıdan bakıldığında Türkiye Merkel'in konseptine göre arızalı demokrasidir ve açıkça alt tipi olan vesayetçi²⁹ demokrasi olarak sınıflandırılabilir (vesayetçi demokrasi tanımlaması için bkz. Yazıcı 2009a: 140). Çünkü Türkiye'deki siyasi yapı içerisinde asker-sivil ilişkisi demokratik bir ülkede olması gereken normlara uymamaktadır (Yazıcı 2009: 81; Alpay 2009: 9). Ülkede askerlerin siyasi güç hak iddia ettiği ve etkin olduğu alanlar mevcuttur. Kramer'in de tespit ettiği gibi, "[...]siyasetin belli alanları "devlet politikası" olarak görülmekte, şekillendirilmesinde geniş ölçüde siyasi aktörlerin elinden alınmakta devlet aygıtına tevdi edilmektedir. Bu cumhuriyetin bugün her türlü güvenlik meselesi için geçerlidir. Bu alanlar kamuoyu bilincinde her şeyden evvel demokratik meşruiyeti olan siyasi aktörlerin sahası – ve tabii ki kamuoyununun-

²⁹ Hans-Jürgen Puhle Türkiye'yi vesayetçi demokrasilere klasik örnek olarak göstermektedir. Bkz. Puhle, Hans-Jürgen: 'Embedded Democracy' und 'Defekte Demokratien': Probleme demokratischer Konsolidierung und ihrer Teilregime, in: Beisheim, Marianne/ Schuppert, Gunnar Folke: Staatszerfall und Governance. Baden Baden: Nomos 2007, S. 135.

değil, bilakis ordunun görev alanındadır [...]" (Kramer 2004: 35). Böylece Türkiye'deki mevcut yapı ordunun siyasetin üstünlüğünün altında olduğu ve sivil-asker ilişkilerinin sadece savunma politikaları ile sınırlı olduğu Batı demokrasilerinden farklılık arz etmektedir. Türkiye'de "MGK, ülke savunması yanında eğitim, sağlık, ulaşım, haberleşme, turizm, basın-yayın, iş hayatı, sivil toplum örgütleri gibi sosyal ve siyasal yaşamın hemen tüm alanlarına hükmeder hale gelmiştir" (Çaha 1999: 86).

Yine Türkiye örneğinde ordu 1960 darbesinden sonra kurulan Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ile ekonomik faaliyet içinde de yer almaktadır. Ülkenin en büyük iktisadi holdinglerinden birisi olan OYAK, firma ve fabrikaları ile önemli bir işveren durumuna gelmiştir. OYAK bugün otomobil sanayiinden, çimento fabrikalarına, finans, turizm, gıda, kağıt sanayine kadar pek çok alanda ticari faaliyet göstermektedir. Ayrıca özel yasalar çerçevesinde çeşitli ayrıcalıklardan yararlanmaktadır. Örneğin kurumlar vergisi, satış ve tüketim vergisi, özel gelir vergisi ve damga vergisinden muaftır (Parla 2009: 204). Bu durum piyasada aynı işi yapan şirketler açısından serbest rekabeti bozmaktadır. OYAK'ın bugün ülkenin önde gelen holdinglerinden KOÇ ve SABANCI'nın ardından geldiği düşünülürse, Türkiye'de "ekonominin militaristleşmesi"nden (Parla 2009: 219) bahsedebiliriz.

Bu arka plan bağlamında Türkiye'de siyasetin üstünlüğünü orduya karşı muvaffak kılmak için, "hem silahlı kuvvetler içinde, hem de toplumsal yapıda buna uygun bir hava olması gerekmektedir. Eğer demokratik sistemler güçlü, etkin sivil iktidarlara sahip olurlarsa, siyasi seçkinler arasında aşikar sivil konsensüs varsa, uluslar arası çevre istikrarlı ve demokratik değerle sorumluysa; bu takdirde askeri müdahale tehlikesine karşı bağımsız olurlar" (Merkel [et. al] 2003a: 261). AB üyelik süreci kuşkusuz askerin sivil demokratik idare altına alınmasını talep eden toplumsal grupların pozisyonunu güçlendirmektedir. "Ancak, Türkiye'de silahlı kuvvetlerin siyasal nüfuzunun ve özerkliğinin sadece hukuki hükümlerden kaynaklanmadığı, bunun derin tarihsel, sosyolojik ve kültürel köklerinin olduğu, dolayısıyla anılan hukuki değişikliklerin sivil-asker ilişkileri örüntüsünde ani ve köklü bir değişim yaratmasının beklenemeyeceği söylenebilir" (Özbudun 2009: 108).

Sonuç olarak demokratikleşme sürecinde, orduyu kurumsal olarak ele geçirmiş olduğu hakimiyet pozisyonundan geri çevirmek için siyasi güç potansiyelini ve asli görevi haricindeki alanları ortadan kaldırmak gerekmektedir. Türkiye örneğinde bu alanlardaki geri çekilmenin ve silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolünün henüz tam olarak sağlanamamış olduğunu görmekteyiz.

4.2. İlliberal demokrasi olarak Türkiye

Liberal demokrasi, sadece serbest, centilmence geçen seçimlerden ibaret olmayıp; aynı zamanda hukuk devleti, güçler ayrılığı, temel hak ve hürriyetlerin korunmasına (ifade, fikir, toplantı, inanç hürriyeti vb.) dayanır. İlliberal demokrasinin tipik özelliği hukuk devletinin zayıflığı ve eksik güçler ayrılığıdır. Bu bağlamda Merkel/Croissant'ın araştırmalarına göre, informelleşme mekanizmasının kurumsallaşması illiberal demokrasinin en önemli özelliklerinden birisidir. Merkel/Croissant'a göre formal kurumlar anayasalar, kanunlar ve idari normlardır (Merkel/Croissant 2000:18). Bunlar siyasi sistemin yapısını belirlemektedir. İdeal durumda formal kuralları devlet kurumları garanti etmekte,

yahut yaptırım tehdidi ve kullanımıyla nüfuzunu yürütmektedir. İnfornel kurallar ise gelenekler, adetler, moral değerler, dini kanaatler, ilişki ağı ve süreklilik arz eden her türlü davranış biçimidir Merkel/Croissant 2000: 19). İnfornel kurumlar ise klientelizm, rüşvet, tehdit/terör, sivil itaatsizlik, teamül hukuku, mafya vb. gibi şekillerde ortaya çıkmaktadır (Lauth 2004: 188).

Demokrasilerde mutlak hükümranlılık temayülü, gücün kural ve süreçlerle meşrulaştırılması ile korunmaktadır. Siyasi iktidar sahipleri genelde anayasa harici mekanizmalarla mutlak meşruluğa doğru yönelmektedirler. Yürütme, genellikle karar alma gücünün kendisinde merkezileşmesine temayül etmektedir. Daha ziyade Latin Amerika ülkelerinde görüldüğü gibi, eğer yürütme halk tarafından doğrudan seçilen bir başkanla temsil ediliyor ve aynı zamanda anayasal çerçevede kuvvetli hakları da iktisap ediyorsa; bu hükümet sistemi illiberal demokrasiye eğilimli olmaktadır. Kuvvetli yetkileri elinde bulduran başkan, yasamaya ait yetkileri kendisine çekmeye başlar. Karar verme sürecini örtülü hale getirerek bunu infornel kişilerden oluşan alana havale eder. Başkanlık sistemleri bu yüzden illiberal demokrasilere yol açmaktadır; çünkü yürütmenin anayasal kontrolü yerine, başkanın demokratik kişiliğine güvenmek durumunda kalınmaktadır.

Arızalı demokrasilerde infornel şekil ve kurallar; formel, demokratik meşruiyeti olan kurumların altını oymakta, içini boşaltmaktadır (Merkel/Croissant 2000: 16). Tıpkı parazit gibi, formel kurumların işlevsel kodunu kırmakta ve içine yerleşerek yavaşça yok etmektedir. İnfornalite ve illiberalite arasındaki illiyet rabitasını daha iyi anlamak için Merkel/Croissant hükümet sistemi, sosyo-politik aracılık yapısı ve siyasi kültür üzerinde durmaktadır (Merkel 1999: 375; Merkel/Croissant 2000: 20-24; infornel kurumlar ve mekanizmalarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Lauth 2004: 186-226).

1 anayasal kurumlar alanında (yasama, yürütme, yargı)

2 devlet ve toplum arasındaki sosyo-politik aracılık alanında; özellikle siyasi partiler ve sivil toplum alanında

3 siyasi kültür ve sivil toplum alanında

Anayasalar siyasi kurumlar içinde en önemli mevkiye sahiptir. Anayasa siyasi karar alma sürecinin yöntemini kurallaştırmaktadır. Sistemin sadece bağlayıcı norm ve değerlerini içermekle kalmayıp, aynı zamanda bu normlardan siyasi süreç içinde aktörlere hareket edecekleri eylem alanı meydana çıkmaktadır (Boss 2004: 16; Merkel 1995: 41). Anayasalar siyasi sistemin istikrarını sağlamaktadır. Bu yüzden günümüzde yazılı bir anayasa, her siyasi sistemin karakteristik vasfını belirleyen en temel kurumdur (Boss 2004: 17).

Türk anayasalarını incelediğimizde; anayasaların siyasi felsefesinin devletin kutsallığına³⁰, "devlet insanlar için değil, insanlar devlet için vardır" anlayışına dayandığını görmekteyiz. Bu da yüzyılların derinliğine dayanan tarihi geleneğin mirası ile alakalıdır. Örneğin Osmanlı dönemindeki reform/anayasa hareketleri modernleşme çabasıyla beraber gelişmiş ve temeli devletin kurtarılması esasına dayanmaktaydı. Toplumsal dinamiklerle kendiliğinden gelişmiş bir hareket olmayıp, bilakis merkezi asker-bürokratik elitin bir projesiydi. Modernleşme tepeden ve Saray'ın görüşü doğrultusunda ona bağlı olan idare ve asker ile yönlendirilmiştir. Otoriter ve elitist bir bilinçle icra edilen Osmanlı reform süreci, daha sonra onun külleri üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etti (Franz 1999: 284). Dolayısıyla Osmanlı'da Tanzi-

³⁰ 1982 Anayasası'nın başlangıç kısmındaki devleti "kutsal" olarak niteleyen tabir, 1995'de "yüce" ile değiştirilmiştir.

mat'la başlayan Jön Türklerle devam eden modernleşme geleneği, otoriter devlet anlayışı, aynı şekilde kemalist Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam ettirilmiştir.³¹ Bu açıdan Atatürk 19. yüzyıl Osmanlı reform anlayışını miras alarak sürdürmüştür. Devrimlerin dış görünüşüne rağmen; yeni cumhuriyetçi siyasi seçkinler, Osmanlı devlet rejimi anlayışını ve yapısını otoriter ve elitist bir şekilde devam ettirmişlerdir. Kısacası Türkiye Cumhuriyeti, iktidarı kullanma ve siyasal kültür açısından Osmanlı'nın devamıdır. Öyle ki, asker ve bürokrasiden müteşekkil kemalist rejim anlayışı, Osmanlı'daki asker-bürokrasi beraberliğini içselleştirerek günümüze kadar muhafaza ettirmiştir. Asker ve siyaset arasındaki yakın ilişki, Türk siyasi sisteminde anayasal mekanizmalarla da (MGK) güvence altına alınmıştır. 1980 darbesinden sonra oluşturulan 1982 Anayasası, gerçekte geleneksel Osmanlı devlet anlayışını günümüze kadar taşımış ve hala devam ettirmektedir.

Bugün geçerli olan 1982 Anayasası'nı Merkel'in demokrasi konseptine göre incelersek, pek çok alanda eksikliğin olduğunu görürüz. Anayasa hukukçusu Mustafa Erdoğan 1982 Anayasası'nın siyasi felsefesini "Cumhuriyet dönemi boyunca demokrasi ve hukuk devletine olduğu kadar insan haklarına da en aykırı bir felsefeye dayanan ve buna uygun düzenlemeler getiren anayasa 1982 Anayasasıdır. 'Devletçi', 'toplumcu' ve ideolojik olarak taraflı olduğu ölçüde, bireysellik özgürlük ve insan hakları karşısı bir felsefe Başlangıç bölümünden itibaren bu Anayasanın tümüne sinmiştir" (Erdoğan 2002: 93) şeklinde tanımlamaktadır. Yine bir diğer Anayasa Hukukçusu olan Serap Yazıcı, "1982 Anayasası'nın temel felsefesi, yasakçılık, otoritarizm ve vesayetçilik kavramlarıyla özetlenebilir" demektedir (Yazıcı 2009a: 117). Bu tespitler ışığında, mevcut anayasanın sadece birkaç arızalı özelliğine değineceğiz.

1980 askeri darbesinden sonra kabul edilen 1982 Anayasası her türlü toplumsal müzakere veya siyasi yarışmadan ayrı olarak oluşturulmuş ve demokratik sayılmayacak şartlarda halkoyuna sunulmuştur.³² 1982 Anayasası'nın en önemli özelliği yürütmenin güçlendirilmesidir (Özbudun 2009b: 63). Parlamentonun siyasi karar alma ve idare etme süreci aşağıdaki önlemlerle anayasal olarak sınırlandırılmıştır: Cumhurbaşkanlığı makamının aşırı yetle donatılması; ordunun siyaset ve toplumda söz hakkı ve karar alma hakkının genişletilmesi; siyasi çoğulculuğun sınırlandırılması; siyasi, sendikal hakların ve hürriyetlerin sınırlandırılması; kamusal yaşamın depolitize edilmesi v.s.

Liberal bir demokrasiye siyasi ve toplumsal çoğulculuk, bireysel hürriyetler ve örgütlenme hakkı geniş ölçüde garantilerle mevcut olmaktadır. Türk demokrasininin bu alanlarda eksikliği olup, anayasal çerçeve liberal demokrasilere uygun bir sivil toplum gelişimini engellemektedir. Ayrıca mevcut sivil toplum kuruluşları da devlete bağımlı, ondan korkan ve uyumlu olmaya çalışan, oligarşik, otokratik yapılar içeren ya da cemaatçi özelliğinden dolayı rüş-tünü henüz ispatlamış durumda değildir (Türkiye'de STK'ların problemleri ile ilgili bkz. Çaha 2004: 192-198). Bu sebeple Türk sivil toplumunun henüz çocukluk evresinde olduğunu söyleyebiliriz.

Sivil toplumun tezahürü bir demokrasinin kalitesinin mümeyyiz vasfıdır. "Aktif ve iyi örgütlenmiş bir sivil toplumun varlığı, demokratik bir sistemin

³¹ Osmanlı modernleşmesi, Kemalizm'in bürokratik-muhafazakar özelliği ve Kemalizm-demokrasi arasındaki ayrıntılı ilişki için bkz. Köker, Levent: ²Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi. İstanbul: İletişim 1993.

³² 1982 Anayasası'nın demokratik olmayan hazırlanma ve oylanması ile ilgili süreç için bkz. Yazıcı, Serap: Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri. Ankara: Yetkin 1997, S. 172 ve devamı; Yazıcı 2009b: 68.

vazgeçilmez bir ön şarttır... Canlı bir sivil toplumun varlığı, demokrasinin başlatılmasından çok, sürdürülmesi ve pekişmesi açısından önemlidir" (Özbudun 2009a: 115; ayrıntılı bilgi için bkz. Çaha 1999: 76). Sivil bir toplumda bireysel, siyasi hak ve hürriyetler devlet veya başka aktörlere karşı garanti altına alınmıştır. Devlet hukukilik özelliği yanında, aynı zamanda faaliyetleri itibariyle sınırlıdır ve ideolojik değildir (Çaha 1999: 71). "Sivil toplumun demokrasiyle ilişkisi çerçevesinde en önemli işlevi, devleti metafiziksel bir kurum olmaktan çıkarmasıdır. Sivil toplumun gelişmesiyle devlet, ulaşılmaz, sorgulanmaz yarı-tanrısal bir otorite olmaktan çıkar; eleştirilebilen, sorgulanabilen, gerektiğinde yanıldığı siviller tarafından ortaya konabilen bir teknik örgüt ve hizmetçi birim haline gelir... Özgürlük felsefesi ve düşüncesinin mimarı olan liberal düşüncede devletin ayakları ancak yere değdiği zaman ona karşı haklarımızı koruyabiliriz. Aksi takdirde soyut ve tanrısal devletlere karşı bireylerin kendilerini korumaları çok güçtür" (Çaha 1999: 77). Bu bağlamda devletin bireyden üstün tutulduğu geleneksel devlet anlayışı ve uygulamaları Türk demokrasisinin zayıf yanlarından biridir. Anayasada topluluk duygusu, ideolojik devlet anlayışı; demokratik tartışma kültürünün, insan haklarının, bireyin üstünde tutulmuştur.

Liberal hürriyetler ve siyasi haklar açısından her yıl ölçüm yapan Freedom House'un verilerine göre Türkiye özellikle 2003 yılından itibaren yapılan reformlarla durumunu düzeltmesine rağmen hala "yarı hür ülkeler" kategorisinde sınıflandırılmaktadır. Küresel paylaşım sitesi youtube.com'un 5 Mayıs 2008'den beri Türkiye'de erişiminin yasak olması³³ ve Türkiye'nin Tayland, Çin, İran'la aynı kategoride yer alması temel hürriyetler konusunda durum tespiti açısından ilginç bir örnektir.

Tablo 5. Freedom House'a göre Türkiye'nin sınıflandırılması³⁴

	Siyasi Haklar	Sivil Hürriyetler	Sınıflandırma
2001	4	5	yarı hür
2002	4	5	yarı hür
2003	3	4	yarı hür
2004	3	4	yarı hür
2006	3	3	yarı hür
2007	3	3	yarı hür
2008	3	3	yarı hür
2009	3	3	yarı hür

Kaynak: www.freedomhouse.org

³³ <http://zaman.com.tr/haber.do?haberno=980745&title=youtube-yasagi-2-yilini-doldurdu> (5 Mayıs 2010).

<http://www.taraf.com.tr/haber/youtube-sansurun-kutlu-olsun.htm> (6 Mayıs 2010).

³⁴ Freedom House her yıl yayınlanan Dünya Özgürlükler Raporu'nda ülkeleri sivil hürriyetlerin ve siyasi hakların genişliğine göre sınıflandırmaktadır. Gerçek bir demokrasi ölçme indeksi olmayıp, daha ziyade seçimsel demokrasilerin belirlenmesine yöneliktir. İndekse göre puanlama şöyle yapılmaktadır: free/hür (1-2,5): 60-88 puan; not free/yarı hür (3-5,5): 31-59 puan; hür olmayan (5,5-7): 0-30 puan.

Yukarıdaki veriler Türkiye'nin 2003'den beri yapılan reformlarla temel hak ve hürriyetler açısından durumunu göreceli olarak düzelttiğini, ancak "[...] liberalleşme, demokratikleşme ve sivilleşme yönünde kabul edilen reformların, Türk demokrasisini pekişmiş bir demokrasiye dönüştürmediğini, bu yoldaki adımların devam etmesi gerektiğini göstermektedir" (Yazıcı 2009a: 141).

Sivil toplumun ve hürriyetlerin önündeki bir diğer engel; Türk anayasal sisteminin resmi devlet ideolojisine sahip olmasıdır. Bunun neticesi olarak Siyasi Partiler Kanunu, Dernekler Kanunu, Radyo-Televizyon Kanunu, Yüksek Okullar Kanunu, Basın Kanunu vb. birçok alanda getirilen sınırlamalar çoğulcu toplumun gelişimini kısıtlamaktadır. Yukarıda dile getirdiğimiz youtube yasağı; ideolojik devlet anlayışının, yeryüzünde milyarlarca insanın sahip olduğu bir hürriyeti mahkeme kararı ile nasıl kısıtlanabileceğine güzel bir örnektir. 1982 Anayasası bu yönüyle, Avrupa ülkeleri arasında resmi ideolojisi olan tek anayasadır (Rumpf 1999: 219).

Demokrasilerde partiler çıkarların temsili konusunda önem taşımaktadırlar. Siyasi partiler tanım olarak siyasi kararları şekillendirmek için yarışan aktörlerdir. Halkın tercihini seçimlerle iktidara taşıyan, parlamentoda temsil eden veya muhalefet görevi yapan demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır.

İlliberal demokrasilerde parti sistemi çok zayıf tezahür etmekte ve genellikle informel, klintelist karaktere sahip bir yapı içinde olmaktadır. İformel ağ, yapı ve uygulamalar güçlü aktörlere çıkarlarını gerçekleştirmek için imkan vermektedir. Böylece toplumsal çıkarların ihmal edilmesiyle, siyasi sistemde klientelist yapılar ve patronaj ilişkileri oluşmaktadır. Bu durum özellikle kurumsallaşması zayıf olan Türk parti sisteminde görülmektedir.³⁵ Siyasi partilerle ilgili anayasal çerçeve ve partiler kanunu; 1995, 1999 ve 2001 yıllarındaki değişikliklere rağmen, siyasi partilerin eylem alanını hala kısıtlamaktadır. Türkiye'de siyasi partiler toplum ile politika arasındaki aracılık fonksiyonunu yerine getirememektedir. Siyasi partilerin devamlı kapatma davaları ile karşı karşıya kalmaları önemli bir arızayı göstermektedir. Dünyanın hiçbir modern demokrasisinde Türkiye'deki sıklıkla siyasi parti kapatılmamaktadır (Rumpf 1998: 298). Devletin ideolojik yapısı ile ilgili eleştirel bir ifade, kısa bir süre içinde parti kapatma ile neticelenebilmektedir. Bu durum siyasi partilerin önemli toplumsal meselelerde görüş bildirmeleri, siyasa üretmelerini engellemektedir. Yine ideolojik devlet elitleri (bürokrasi, yargı, asker) hâkim bir role sahip olup, siyasetçilere dar bir eylem alanı kalmaktadır.

Yargının ideolojik yapısı da Türkiye'de demokratikleşmeyi bloke etmektedir. Türk yargı mensuplarının büyük çoğunluğu eğitim ve sosyalizasyon nedeniyle, mevcut yasaları liberal demokrasinin değerlerine göre yorumlama yerine, genellikle bireyin devletin emrinde olması gerektiği şeklinde özetlenebilecek bir anlayışı sürdürmektedir.

---

³⁵ Türk parti sistemi ile ilgili bkz.; Özbudun, Ergun: Die Parteien und das Parteiensystem in der Türkei, in: KAS-AI 5/02. 2002; (Özbudun 2009); Franz, Erhard: Das Parteiensystem in der Türkei. DÜI Arbeitspapier Juni/2003; Seufert, Günter: Neue pro-islamische Parteien in der Türkei. SWP S 6 März/2002.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti demokratik bir devlette olması gereken bütün şartlara kağıt üzerinde formel olarak sahip gözükmektedir. Anayasa, serbest seçimler, siyasi partiler, bağımsız mahkemeler, basın, güçler ayrılığı vb. Ancak yakından incelendiği zaman, yukarıda çok kısaca bahsettiğimiz gibi, hem vatandaşlar hem de siyasi aktörlerin temel haklar, özgürlükler, siyasi haklar konusunda birçok sınırlamalara muhatap olduğunu görüyoruz. Bu nedenle Merkel'in modeline göre Türkiye'yi arızalı demokrasilerin alt tipi illiberal demokrasi olarak da sınıflandırabiliriz.

5. Sonuç

Türk siyasi sisteminin demokrasi seviyesinin ne olduğu konusu ile ilgili çalışmamızda, Merkel'in embedded demokrasi modelini kullandık. Embedded demokrasiyi hukuk devleti ya da liberal demokrasi olarak tanımlayabiliriz. Arızalı demokrasiler ise çeşitli şekillerde görülen eksik demokrasilerdir. Arızalı demokrasiler de demokrasidir, ancak liberal demokrasilerin kurucu elementlerinin etkin bir şekilde yerleşmediği yapılarıdır. Arızalı demokrasilerin karşınının ideal demokrasi olduğu anlaşılmalıdır. Referans olarak günümüzde işleyen liberal, anayasal, hukuk devleti alınmaktadır. Hem normatif hem de analitik zenginliği içinde barındıran Merkel'in modeli bütün siyasi sistemlere uygulanabilme özelliği taşımaktadır. Merkel'in kriterlerine göre Türk siyasi sistemini arızalı demokrasi olarak sınıflandırabiliriz. Türkiye modele göre, yine arızalı demokrasinin alt tipleri olan hem "vesayetçi demokrasi" hem de "illiberal demokrasi" özelliklerini içinde barındırmaktadır.

Bu bağlamda Türk demokrasisini açıklamak için kullanılan delegatif demokrasi (Özbudun 2009a: 132) tabirinin yerine, arızalı demokrasinin alt tipi olan illiberal demokrasi tabirinin daha uygun olacağını düşünüyoruz. Siyaset icrasındaki tek adamlık eğilimine, Cumhurbaşkanı'nın 1982 Anayasası'ndaki konumuna/yetkilerine ve bunun 2007 yılında yapılan halk oylamasıyla yarı başkanlık sistemine dönüşürülmesine (krşl. Gözler 2009: 408), başkanlık sistemi yönündeki eğilimlere bakıldığında; Türkiye'nin Latin Amerika ülkeleri ile benzerliklerinin karşılaştırılması anlaşılabilir. Fakat bu yine de Türkiye örneğini tam olarak açıklayamamaktadır.

Anglo-Arjantinli siyaset bilimci O'Donnell'in "delegatif demokrasi" konsepti Latin Amerika'daki başkanlık sistemlerini açıklayan bir arızalı demokrasi çeşididir. O'Donnell araştırmalarında buradaki başkanlık sistemlerinin, otoriter bir anlayışa/yapıya yöneldiklerini gözlemlemiştir. Empirik verilerin zenginliğine rağmen O'Donnell'in konsepti delegatif demokrasileri, liberal-hukuk devletinden tipolojik olarak ayıracak bir teorik içeriğe sahip gözükmemektedir (Croissant 2000/01: 116). Kuşkusuz delegatif demokrasi, illiberal demokrasinin bir çok özelliğini içinde barındırmaktadır. Ancak aralarında yine de bir takım farklılıklar vardır. Delegatif modelde yürütmenin/hükümetin diğer kuvvetleri dolanması, bastırması söz konusu iken, illiberal demokraside hukuk devleti dışına çıkma her bir kuvvet için söz konusudur. Yine hukuk devleti ile ilgili norm ve süreçlerin sürekli ihlali, medeni hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması illiberal demokrasinin karakteristik özelliklerindedir. Bu açıdan Türkiye örneği, illiberal demokrasiye daha uygun düşmektedir.

Merkel'in embedded demokrasi konseptini esas alan ve 2004'ten beri iki yılda bir düzenlenen Bertelsmann Transformation Index (BTI) de Türkiye'yi

arızalı demokrasi kategorisinde sınıflandırmaktadır. En son yayımlanan BTI 2010'a göre Türkiye ekonomik ve siyasi transformasyon alanında 2003 yılından beri sürekli olarak ilerleme kaydetmektedir. İndekse göre 2009 yılında "Türkiye tarihinin en yüksek demokrasi seviyesine ulaşmıştır" (BTI 2010: 164).

Tablo 6: Ortadoğu'da BTI 2010'a göre demokrasilerin gelişim seviyesi

Demokrasiler	Arızalı Demokrasiler	Aşırı Arızalı Demokrasiler	İlmli Otokrasiler	Otokrasiler	
(10 – 8)	(<8 – 6)	(<6)	(>4)	(<4)	failing states
	Türkiye Lübnan	Irak ↑↑↑	Kuveyt Bahreyn Cezayir Yemen ↑ Mısır Katar BAE ↑ Fas Ürdün ↑	Umman Tunus İran Suriye Libya Sudan Suudi-Arabistan	

Not: Oklar bir önceki indeks BTI 2008'e göre kategori değişimini göstermektedir.

Kaynak: (BTI 2010: 160).

Son yıllardaki ortalama yüzde 5'in üzerinde olan bir kalkınma hızıyla Türkiye, ekonomik transformasyon alanında BTI 2008'e göre BTI 2010'da 12 sıra birden yükselerek (32→ 20) orta sıradaki ülke grubundan, üst kategorideki ilerlemiş ülkeler grubu arasına girmiştir. Demokratikleşme alanında ise tüm tartışmalara rağmen durumunu geliştirerek, bir sıra daha yükselmeyi (24→ 23) başarmıştır (BTI 2010: 27). Türkiye bu özellikleri ile AB aday ülke statüsü opsiyonunu muhafaza ettiği gibi, İslam dünyasında da ekonomik transformasyon ve demokratikleşme alanında açık ara ile en ilerlemiş ülkedir. BTI verileri Türk siyasi seçkinlerinin son yıllarda transformasyon sürecindeki performanslarını koruduklarını ve geliştirdiklerini göstermektedir.

Peki son yıllardaki gelişmelere bakarak Türk demokrasisinin önümüzdeki yıllardaki seyri hakkında teorik olarak hangi öngörülerde bulunabiliriz? Ya da Türkiye arızalı demokrasisinin kalitesini yükselterek, pekişmiş demokrasiler arasına girebilir mi?

Global trende baktığımızda 90'lı yılların ortasından itibaren siyasi sistemlerde herhangi kayda değer bir değişim olduğunu görmemekteyiz. Liberal demokrasiler harici iktisadi ve finansal krizlere karşı istikrarlarını korumuşlardır. Arızalı demokrasiler de aynı şekilde yapılarında istikrar göstermektedirler. Ancak herhangi bir siyasi kriz durumunda bu tip demokrasilerin istikrarsızlığa düşme ihtimalleri mümkündür. Dünyadaki genel trende baktığımızda bunlar

demokrasinin gri bir alanı olup, göreceli olarak uzun ve istikrarlı bir şekilde varlıklarını sürdürebilirler. Yani arızalı demokrasiler liberal hukuk devletinin konsolidesi ya da otoritarizme geri dönüş yolunda kısa süreli bir fasıla olarak görülmemelidir. Önümüzdeki dönemlerde arızalı demokrasilerin tekrar otoriter sistemlere geri dönmeleri çok zayıf bir ihtimaldir. Merkel'in deyimiyle, global sistem yarışı donmuş durumdadır; halihazırda diktatörlüklere geri dönüş olmayacağı gibi, yeni bir demokrasi dalgası da beklenmemektedir (Merkel 2010b: 23).

Bu verilerden yola çıktığımızda Türkiye'deki arızalı demokrasi yapısının kısa vadede değişeceği, pekişmiş demokrasiler arasına gireceği hususunda güçlü bir emare yoktur (Özbudun 2009a: 133). Türkiye'nin otoriter bir sisteme dönüşü hususunda da ciddi bir endişe yoktur. Mevcut arızalı yapının devam edeceği söylenebilir. Bu bağlamda arızalı demokrasi statüsündeki bir Türkiye'nin, öngörülebilir bir gelecekte AB'ye tam üye olabilmesinin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Sadece ekonomik göstergelerin iyi olması üyelik için tek başına yeterli olmayacaktır. AB aynı zamanda bir değerler birliğidir ve o değerler liberal demokrasi üzerine inşa edilmiştir. Türkiye'nin arızalı demokrasisini, liberal demokrasi seviyesine getirmesi ve onu pekiştirmesi gerekmektedir.

Türkiye Batılılaşma tarihinde en önemli sayılabilecek bir siyasi dönüşüm sürecini yaşamaktadır. Son yıllarda AB sürecinde elde edilen demokratik kazanımlar; ülkedeki statükocu güçlerle, demokratik güçler arasındaki uçurumu derinleştirmiştir. Çünkü toplumsal, siyasi ve ekonomik alanda liberal demokrasi (embedded demokrasi) ilkelerini esas alan AB kriterleri, en nihayetinde Kemalist devlet ideolojisi ve onun yapısal düzenlemelerinden kopmayı öngörmektedir. Bu yüzden kemalist prensiplerin yeniden yorumlanması Türkiye'nin iç ve dış politikası, geleceği açısından fevkalade önem kazanmaktadır.

Türkiye'nin son 200 yıllık tarihine baktığımızda bir takım sorunlara rağmen çağdaşlaşma ve Batılılaşma yolundaki ana istikametten sapmadığını gözlemliyoruz. Sened-i İttifak, Tanzimat Reformları, I. ve II. Meşrutiyet, Atatürk Devrimleri, çok partili hayata geçiş, AB aday üyelik statüsü bu istikametteki kilometre taşlarından en önemlileridir (Lewis 2010: 51). Modern bir devlet kurma yolundaki bu gelişmelere geniş bir perspektiften bakarsak, Osmanlı dönemindeki II. Mahmut ve II. Abdülhamit'in reformları olmasaydı; Cumhuriyet'in kuruluşu ve Atatürk Devrimleri'nin olması ihtimal dahilinde olmazdı. Yine "Atatürk'ün modern bir Türkiye kurmak çabalarına kılavuzluk eden ilkeler, Türkiye'nin içinde bulunduğu o dönem için işlevseldi. Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu anakarasında, 19. yüzyılın Avrupa standartlarına uygun bir ulus devlet yaratmak için gerekliydi. Fakat zamanla söz konusu prensipler Türkiye'nin demokratikleşme süreci açısından engel teşkil etmeye başladı. 'Kemalizmin altı oku' kavramı iki şekilde de yorumlanabilecek olduğu için, ülkenin yönetici çevreleri, politikalarını bu ilkelerin modern liberal yorumuna göre değil de, otoriter yorumuna dayandırdılar.[...] Asıl ihtiyaç duyulan, yeni ulusal ve uluslararası gerçeklerin ihtiyaçlarına göre, Atatürk'ün mirasının tekrar yorumlanmasıdır. Bu, günümüzdeki Türk yönetici kadrolarının karşı karşıya bulunduğu en önemli politik ve entelektüel görevlerden biri olarak karşımıza çıkıyor" (Kramer 2001: 19-20). Fakat bu yolda "ülkenin siyasi elitleri içinde seküler ve İslamcı güçler arasında kutuplaşma mevcuttur. Her iki grup geçmiş ve günümüzdeki durumlarından dolayı sınırlı bir demokratik güvenilir-

liğe sahiptirler" (Merkel 2010b: 20). Her iki tarafın da liberal demokrasi üzerinde uzlaşmaları, Türk demokrasinin konsolidesi için önemli bir adım olacaktır.

Türk aydını demokrasinin pekişmesi için, kemalizmi demokratik değerlerin esasına göre yeniden yorumlamak ya da liberal demokrasiyi toplumsal ve siyasal eylemin esası olarak onun yerine geçirmek durumundadır (Kramer 2004: 42). Öyle ki Atatürk'ün mirası kendisinden sonra gelenler tarafından mistifize edilerek, otoriter bir ideoloji haline getirilmiştir. Bugünkü anayasal düzenin çerçevesini çizen resmi ideolojinin; bilim ve akıllı esas alan Atatürk'ün dünya görüşü ve onun muasır medeniyet seviyesine ulaşma hedefi ile örtüşmemektedir. "Devlete mutlak anlamda hükmeden devletçi elit (asker, bürokrat ve devletçi aydın) meşruiyetini sürdürmek için bir referansa ihtiyaç hissetmekt[e...]" (Çaha 1999: 37) ve bu yüzden Atatürkçülük kapalı bir toplum ideolojisine dönüştürülmektedir.

Yine Türkiye'de sağlam bir demokrasinin kurulabilmesi için anayasada köklü bir felsefe değişikliğine ihtiyaç duyulmaktadır (Yazıcı 2009b: 250). Bu bağlamda Yazıcı'nın da belirttiği gibi "[...]Türkiye, son on yılda kabul ettiği reformlarla otoritarizmden demokrasiye geçmek yönünde, oldukça önemli adımlar atmıştır. Böyle olmakla birlikte, bütün bu reformlar dikkatle incelendiğinde, bunların, 1982 Anayasasıyla kurulan yasakçı, otoriter ve vesayetçi düzeni kökten değiştiremeyeceği anlaşılacaktır" (Yazıcı 2009a: X). Ancak Türkiye'de bu on yıllık süreci analiz ettiğimizde, anayasal ve toplumsal reformların (en son Mayıs 2010 anayasa değişikliği paketi) Türkiye'de sivil toplum ve demokratik kültürün gelişmesine hizmet ettiğini gözlemlemekteyiz. Türkiye reformlarla vesayetçi ve illiberal özelliklerinden aşama aşama uzaklaşmaktadır.

Son on yıldaki reform süreci AB reformlarının demokratikleşme için hayati önem taşımakta olduğunu ve AB perspektifi olmayan bir Türkiye'nin tek başına zorlanacağını göstermektedir. Merkel'in konseptini göz önüne aldığımızda; Türkiye'nin dönüşüm sürecinde dış çevre olarak AB ile iç içe geçmesinin, Türk demokrasinin kalitesini ve istikrarını geliştirmede önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz.³⁶ Çünkü AB dünyada üyelik için serbest piyasa ekonomisi ve demokratik değerleri esas alan tek organizasyondur. Bu sebeple entegrasyon sürecine, üyelik için tarih almak gibi dar bir perspektiften yaklaşılmamalıdır. Demokratik dönüşüm için hala alınması gereken oldukça uzun bir yol vardır. Batıyla bütünleşme Türkiye'nin tarihsel bir hedefi olup, bu medeniyete dâhil olma tercihini yüzyıllar önce yapmıştır. AB aday üye statüsü ile bu hedefe tarihimizde hiçbir dönemde olmadığı kadar yaklaşmış bulunmaktayız. AB üyelik süreci; Türkiye'deki sivil toplumu, siyasi kültürü, demokratikleşmeyi, çağdaşlaşmayı geliştirmektedir, geliştirmeye de devam edecektir. Orta ve uzun vadede bu sürecin Türkiye'de pekişmiş bir demokrasiye yol açacağını ileri sürebiliriz. Yıllardır araştırmaları ile ülkemizi yakından takip eden duayen şarkiyatçı Bernard Lewis, Türkiye'nin bu uzun demokrasi serüveni hakkında şu tespiti yapmaktadır: "Yüzyıldan fazla bir süre modern Türkiye'nin dönüşümünü izlemiş olan birisine, bu değişim sürecinin, geciktirilebilir veya hatta duraksatılabilirse de, artık geri döndürülemeyeceği kesin görünür" (Lewis 2010: 67).

³⁶ AB'nin Türkiye'de harici demokrasi teşvikinde oynadığı rol için özellikle bkz. (Giesendorf 2009).

Biz de demokratikleşme serüvenimizin geleceği ile ilgili Lewis'in ümitvar düşünceleri üzerine, Popper'den alıntı yaparak yazımızı bitiriyoruz: "...[İ]yimserlik ödevimizdir...Gelecek açıktır...Bu yüzden kötü bir şeyi önceden bildirmek yerine, geleceği daha iyi yapabilecek şeyler için emek vermek hepimizin ödevidir" (Popper 2010: 25).

Kaynakça

Alpay, Şahin. 2009: Die politische Rolle des Militärs in der Türkei, in: APuZ 39-40, S. 9-15.

Beyme, Klaus von. 1994: Systemwechsel in Osteuropa. Frankfurt: Suhrkamp.

Bertelsmann Stiftung. 2010: Transformation Index 2010. Politische Gestaltung im internationalen Vergleich. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.

Boss, Ellen. 2004: Verfassungsgebung und Systemwechsel. Die Institutionalisierung von Demokratie im postsozialistischen Osteuropa. Wiesbaden: VS Verlag.

Calaminus, Emily. 2007: Die Vermessung der Demokratie. Entwicklungen und Beispiele aus Lateinamerika, in: KAS-Auslandinformationen 7/2007, S. 85-104.

Cizre, Ümit. 2004: Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri. Kavramsal ve ilişkisel bir analiz, in: İnsel, Ahmet/Bayramoğlu, Ali: Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu. İstanbul: İletişim 2009.

Cizre, Ümit. 2005: 2Muktedirlerin Siyaseti. Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık. İstanbul: İletişim.

Collier, David/Levitsky, Steven. 1997: Democracy with adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research, in: World Politics (49) 3: 430-451.

Croissant, Aurel. 2000/01: Delegative Demokratie und Praesidentialismus in Suedkorea und auf den Philippinen, in: WeltTrends, No. 29 (Winter 2000/01), 115-143.

Croissant, Aurel. 2002: Von der Transition zur defekten Demokratie. Demokratische Entwicklung in den Philippinen, Südkorea und Thailand. Westdeutscher Verlag: Wiesbaden.

Çaha, Ömer. 1999: Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi. İstanbul: İz Yayıncılık.

Çaha, Ömer. 2004: Açık Toplum. Ankara: Liberte.

Dahl, Robert A. 1971: Polyarchy. Participation and Opposition. New Haven [et al.]: Yale UP.

Erdoğan, Mustafa. 2002: Anayasa ve Özgürlük. Ankara: Yetkin Yayınları

Franz, Erhard. 1999: Informelle Politik. Fallbeispiel Türkei: Das Militär als wahrer des Staates, in: Nord-Süd Aktuell 2/1999: 284-300.

Giesendorf, Sabrina. 2009: Politische Konditionalität der EU- eine erfolgreiche Demokratieförderungsstrategie? Eine Analyse am Beispiel der Türkei. Baden Baden: Nomos.

Gözler, Kemal. 2009: 7Türk Anayasa Hukuku Dersleri. Bursa: Ekin

Gürbey, Gülistan. 2005: Aussenpolitik in defekten Demokratien. Gesellschaftliche Anforderungen und Entscheidungsprozesse in der Türkei 1983-1999 Frankfurt/M: Campus.

Huntington, Samuel. 1991: *The Third Wave. Democratization in the late Twentieth Century.* Norman [et.al.]: Oklahoma UP.

Jagers, Keith/Gurr, Ted Robert. 1995: *Tracking the Third Wave with Polity III Data*, in; *Journal of Peace Research* (32): 469-482.

Jung, Dietrich. 1998: *Wie europäisch ist die Türkei?*, in: *Blätter für deutsche und internationale Politik.* 4/1998, S. 410-414.

Jung, Dietrich. 1999: *Die Rache der Janitscharen: Der türkische Modernisierungsprozeß und seine Blockade*, in: *Orient* 2/1999, S. 212-233.

Jung, Dietrich. 2001: *Das Primat des Militärs: Eine historisch-soziologische Analyse der politischen Rolle der türkischen Armee*, in: *Zeitschrift für Türkeistudien* 1-2/2001, S69-95.

Knobloch, Jörn. 2002: *Defekte Demokratie oder keine? Das politische System Russlands.* Münster: LIT.

Köker, Levent.1993: *2Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi.* İstanbul: İletişim.

Kramer, Heinz. 2001: *Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye.* İstanbul: Timaş.

Kramer, Heinz. 2004: *Demokratieverständnis und Demokratisierungsprozesse in der Türkei*, in: *Südosteuropa Mitteilungen* 1/2004, S. 30-45.

Lauth, Hans-Joachim/Pickel, Gert/Welzel, Christian. 2000: *Demokratiemessung. Konzepte und Befunde im internationalen Vergleich.* Wiesbaden: VS Verlag.

Lauth, Hans J. 2004: *Demokratie und Demokratiemessung. Eine konzeptionelle Grundlegung für den interkulturellen Vergleich.* Wiesbaden: VS Verlag.

Lauth, Hans J. 2008: *Demokratientwicklung und demokratische Qualität*, in: *3Die EU-Staaten im Vergleich. Strukturen, Prozesse, Politikinhalt.* Wiesbaden: VS Verlag, S.33-61.

Lewis, Bernard. 2010: *4Demokrasinin Türkiye Serüveni.* İstanbul: YKY.

Merkel, Wolfgang. 1995: *Theorien der Transformation: Die demokratische Konsolidierung postautoritärer Gesellschaften*, in: *Beyme, Klaus von/Offe, Klaus: Politische Theorien in der Ära der Transformation.* PVS 36 (1995) (Sonderheft 26), S. 30-58:

Merkel, Wolfgang/Merkel 1999a: *Defekte Demokratien*, in: *Merkel, Wolfgang/ Bush, Andreas: Demokratie in Ost und West.* Für Klaus von Beyme. Frankfurt/M: S. 361-81.

Merkel, Wolfgang/Puhle, Hans-Jürgen. 1999b: *Von der Diktatur zur Demokratie. Transformationen, Erfolgsbedingungen, Entwicklungspfade.* Opladen: Westdeutscher Verlag.

Merkel, Wolfgang/Croissant, Aurel. 2000: *Formale und informale Institutionen in defekten Demokratien*, in: *Politische Vierteljahresschrift* (41) 1: 3-30.

Merkel, Wolfgang [et.al.]. 2003a: *Defekte Demokratie. Band 1 Theorie.* Opladen: Leske+Budrich.

Merkel, Wolfgang/Croissant Aurel. 2003b: *Liberale und defekte Demokratien*, in: *Schmitt, Karl: Herausforderungen der repräsentativen Demokratie.* Baden Baden: Nomos.

Merkel, Wolfgang. 2003c: *Demokratie in Asien. Ein Kontinent zwischen Diktatur und Demokratie.* Bonn: Dietz.